

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

ગીતાધ્વનિની નવી આવૃત્તિની ઘણા વખતથી માગણી હતી પણ અનુવાદને ફરીથી તપાસી જવાની મારી ઇચ્છા હોવાથી, તેનું પુનર્મુદ્રણ મેં રોકી રાખ્યું હતું ખીજી આવૃત્તિમાં તથા આમાં ઘણા રૂઝારો જોવામાં આવશે એટલે આને પણ તેટલે અંશે નવો અનુવાદ જ કહી શકાય.

આ અનુવાદ વખતે શ્રી ડાહ્યાનાથ હરગોવિંદ જાનીનો 'ગીતા માધુરી' નામનો અનુવાદ પણ મારી આગળ હતો તેમાંથી અને કેટલાક સારા શબ્દો અને ચરણો મળ્યા છે બંનેનો મળી એક જ અનુવાદ થઈ શકે એ વિચારથી એમની જોડે થોડો પત્રવ્યવહાર પણ થયો હતો અને તેમણે સમતિ પણ આપેલી પણ પાછળથી જણાયું કે બંનેની અનુવાદની દૃષ્ટિમાં કાંઈક ફેર છે તેથી દરેક પોતપોતાની રીતે જ પ્રજા આગળ મૂકે અને પ્રજા પોતાની મેજે ચૂની લે એ જ વ્યવહાર લાગ્યું શ્રી જાનીના સદ્ભાવ માટે આભારી છું તે ઉપરાંત શ્રી નિનોમાના 'ગીતાઈ' નો તો છું જ અને છેલ્લા છેલ્લા શ્રી હરિભાઈ ઉપાધ્યાયના 'હિન્દીગીતા'નો પણ ક્યાંક લાભ મળ્યો છે, તેનોયે આભારી છું કવિશ્રી ન્હાનાનાનભાઈના ભાગતગે તો સૌથી પ્રથમ ઝણી છું જ વરો મુધી એમના ભાષાતરનો ઉપયોગ કર્યો પડી જ મને આ અનુવાદની ખુદ્દિ પેદા થઈ

અનુવાદમાં મેં જે નિયમો જાળવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, તે ટૂંકામાં કહી જઈ શકું છું.

૧. અનુવાદ મૂળની જગ્યાએ ચાલે એવો થાય. ધરાદાપૂર્વક વપરાયેલો કોઈ શબ્દ છટી ન જાય, અથવા તેના બાવમૂચનમાં આપુંવણું ન થાય. (સંબોધનોને મેં ધરાદાપૂર્વક વાપરેલાં માન્યાં નથી, અને તેથી મોટે ભાગે છોડી દીધાં છે.)

૨. અર્થબેદને અવકાશ દોય અને જુદા જુદા બાધ્યકારોએ જુદા અર્થ ઘટાડ્યા દોય, ત્યાં ખંતે અર્થો નીકળી શકે એવી રચના કરવી. (એમાં મારી પસંદગી મેં પાછળ દીપણીઓમાં બતાવી છે.)

૩. કવિતામાં જોડણીની તથા ધ્રુવ-દીર્ઘની છટ લેવાની તેમ જ માત્ર કવિતા માટે જ મરડેલા શબ્દો વાપરવાની શકિનો ઉપયોગ મેં બનતાં સુધી ટાળ્યો છે. એમાં નીચેના અપવાદો છે :

(૧) તદ્ભવ શબ્દોમાં આવતા ઈ, ઉ કે ઇ, ઉ નો જરૂર પ્રમાણે ધ્રુવ-દીર્ઘ ઉચ્ચાર કર્યો છે. તેને માટે લઘુ-ગુરુદર્શક ચિહ્નો પણ દર્શાવ્યાં નથી. (૨) હકાર જુલિવાળા શબ્દોમાં ક્યારેક હ ને જોડ્યો છે : જેમ કે, રહે — રહે; કહે — કહે; પડેંચ્યો — પોંચ્યો; પડેલાં — પડેલાં ઇ. (૩) એકબે તત્સમ શબ્દોમાં ધ્રુવનો દીર્ઘ કરવો પડ્યો છે. કોઈક કેકાણે લે, થે, રહે, રહે, એવી જોડણી રાખવી પડી છે, તથા મને (=મનમાં) અને મને (=મુજને)નો જોડાણો ન થાય તે માટે

ખીજા અર્થમાં હોય ત્યાં 'મને' જોડણી કરી છે ('') આ ચિહ્ન હકાર-શ્રુતિ અથવા હકાર-લોપ દર્શાવવા ખીજો પણ એક બે જગ્યાએ વાપર્યું છે

૪ માત્ર પાદપૂર્તિ માટે—જ, ય, તો, જેવા શબ્દો ન વાપરવા આમાં હું તદ્દન સંકળાયેલો નથી

૫ અન્વય બરાબર સંધાવેલો જોઈએ

૬ સહેલા શબ્દથી રચના કરી શકાય, તો પાડિત્યના તેમ જ સ્થાનિક (અમુક જિલ્લામાં જ વપરાતા) શબ્દો દાખવા

મે પોતા પર નાખેલી આ મર્યાદાઓને લીધે કેટલાકને આ અનુવાદ કથુંબધુર નથી લાગતો તે હું જાણું છું

પણ, “સર્વ મેં રહે દોડા ધુમાડો જેમ અગ્નિએ” તેથી મેં માંરી મર્યાદા “નીમેલું” મેં કરવામાં માની છે. પાછની આવૃત્તિમાં નીચે જ કેટલીક ટીપો મૂકી હતી તેને બદલે તેને હવે ત્રણ ભાગમાં પાછળ મૂકી છે, તેનો જરૂર મુજબ ઉપયોગ કરવા વાચકને વિનંતિ છે

જે સ્લોકો પર ખાસ ટીપણી આપેલી છે તે સ્લોકના આકડા આગળ આવું (૦) ચિહ્ન મૂક્યું છે

કેટલાક મિત્રોની એવી મુશ્કેલી છે કે અનુવાદ સાથે સંસ્કૃત પાઠ પણ છાપવો આ બાબતમાં મારી દૃષ્ટિ એવી છે કે જેમને સંસ્કૃત સમજાય છે, તેમને સંસ્કૃતમાં ઘણા પ્રશ્નોની આવૃત્તિઓ સરતામાં મળી શકે એમ છે, તેને આ સાથે રાખી શકે જેમને સમજાવું

નથી તેમને માટે સમૃત પાઠ નકામો છે અથવા એવો વહેમ પોતાનારો ચાપ છે કે અનુદ ગીને પણ સમૃત પાઠ કરવાનો કાર્ત્ત્વિ વિશે મદિમા છે સરકૃત પાઠ આપી પુસ્તક જેવડું મોઢું અને મોઢું કરવું અને સાથે અયોગ્ય વહેમ પોતાનો એ મને ઇલ લાગતું નથી. નથી કોઈપણે ગી મસ્તી આદતિ તો કેવળ ગુજગતીમા જ હોય એમ મેં નવજીવન દાર્પાત્થને આમદ કર્યો. પણ અભ્યાસાર્થ સમૃત મોઢું સાથે કાર્ત્ત્વિને વધારે કિંમતની અને સમજવાની આદતિ છાપડા છપડા જ હોય, તો તે નવજીવન-પ્રાયોક્ષ્ય સાથે વિચાર કરી લે

આમા સરઆતના ધ્યાનના મોઢો બાબત અપવાદ થયેનો વાચનાના જોવામા આવશે ધણી વરો પણ મારા પોતાના ઉપયોગાર્થ ગીતાના કેટલાક સરકૃત. મોઢોમા 'દુ'નો 'તુ' કરી મેં એક સ્તોત્ર બનાવેલું તે જ આ વખતે 'ધ્યાન' રૂપે આપી દેવા દગબ્યુ એ મોઢો, અર્ચીત, ખીજો કચાર્ધ ન મળી શકે એમ હોવાથી, તે સરકૃતમા પણ આપ્યા છે, અને તેનો અનુવાદ પણ આપ્યો છે

આ અનુવાદમા હવે દુ મોઢા ફેરફાર કરુ એવો સંભવ જોતો નથી એટલે મારા તરફથી આ છેલ્લો પ્રયત્ન સમજવાને હરકત નથી, અને તેથી શુદ્ધિપત્રક મુજબ પાંડો જગમગ સુધારી લેવા વાચકને વિનંતિ છે

સેવામામ

કિશોરવાચ ધન મશરૂવાળા

૩૦મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬

અનુક્રમણિકા

પ્રસ્તાવના	૩
ધ્યાન	૮
ગીતાધ્વનિ ૧૮ અધ્યાય	૧
પુરવણી	
૧. ટિપ્પણીઓ	૮૬
૨ કેટલીક સામાન્ય સૂચનાઓ	૯૮
૩ કઠણ શબ્દોના અર્થો	૧૦૦
શુદ્ધિપત્રક	૧૦૭

ध्यानम्

सर्वधर्मान् परित्यज्य स्वामेकं शरणं गतः ।

एवमेव सर्वपापेभ्यो मोक्षयस्व हि मां प्रभो ॥ १ ॥

ईश्वरः सर्वभूतानां एवमेव हृदये स्थितः ।

आमयन् सर्वभूतानि यन्प्राप्नुवति मायया ॥ २ ॥

स्वामेव शरणं यामि सर्वभावेन केशव ।

स्वप्रसादाद्वाप्स्येऽहं प्राद्यतं पदमन्ययम् ॥ ३ ॥

अवन्माक्षिन्तयन्तस्त्वां ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां निर्याभिमुखानां योगक्षेमग्रहोऽसि वै ॥ ४ ॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यस्ते भक्त्या प्रयच्छति ।

तस्यै त्वं भक्त्युपहृतमभासि प्रयतात्मनः ॥ ५ ॥

तत्करोमि यदभामि यज्जुहोमि ददामि यत् ।

यत्तपस्यामि हे देव तत्करोमि त्वदर्पणम् ॥ ६ ॥

समस्तं सर्वभूतेषु न ते देव्योऽस्ति न प्रियः ।

ये भजन्ति तु त्वां भक्त्या त्वयि ते त्वं च तेष्वसि ॥ ७ ॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते स्वामनन्यभाक् ।

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा क्षम्यन्ति निगच्छति ॥ ८ ॥

ધ્યાન

છોડીને સપળા ધર્મો, તારું જ શરણું ધરું;
તુ જ સકળ પાપોથી છોડાવ મુજને, પ્રભુ ! ૧

વસીને સર્વ જૂતોનાં હૃદયે, પરમેશ્વર !
માપાથી ફેરવે સૌને, જાણે ય ત પરે ધર્મો. ૨

તારે જ શરણે આવું સર્વભાવથી, કેશવ !
તારા અનુગ્રહે લેશ શાંતિ ને શાશ્વત પદ. ૩

અનન્ય ચિત્તથી જોએ કરે તારી ઉપાસના,
તે નિત્યયુક્ત ભક્તોનો યોગક્ષેમ ચલાવતો ૪

પત્ર પુષ્પ ફલ તોચ જે આપે ભક્તિથી તને,
ભક્તિએ તે અપામેલું આરોગે યત્નવાનનું. ૫

જે કરું, ભોગલુ વા જે, જે હોમુ, દાન જે કરું;
આચરું તપને વા જે, કરું અર્પણુ તે તેને. ૬

સમ હું સર્વજૂતોમા, વાંલા—વેરી તને નથી;
પથુ જે ભક્તિથી સેવે, તેમાં હું, ઘુનખાહ તે. ૭

મોટોયે કે દુરાચારી એકચિત્તે બન્ને તને,
શીઘ્ર તે થાય ધર્માત્મા, પામે શાશ્વત શાંતિને. ૮

त्वां हि देव व्यपाश्रित्य येऽपि श्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ९ ॥

धीतरागभयक्रोधास्त्वन्मयास्त्वामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूतास्त्वद्भावमागताः ॥ १० ॥

अजोऽपि सन्नन्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवस्यात्ममायया ॥ ११ ॥

त्वयाध्वक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
हेतुनानेन देवेश जगद्विपरिवर्तते ॥ १२ ॥

त्वया तत्तमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
त्वत्स्थानि सर्वभूतानि न च त्वं तेज्ववस्थितः ॥ १३ ॥

न च त्वत्स्थानि भूतानि इन्त ते योगमैश्वरम् ।
भूतभृज च भूतस्यस्त्वदामा भूतभावनः ॥ १४ ॥

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि त्वत्स्थानीत्युपधारये ॥ १५ ॥

त्वमेवात्मा हृषीकेश सर्वभूताश्रयस्थितः ।
त्वमेवादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ १६ ॥

पृथापि सर्वभूतानां धीजं तत्त्वमसि प्रभो ।
न तदस्ति विना यस्यात्त्वया भूतं चराचरम् ॥ १७ ॥

સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો તથા શૂદ્રો, જીવો પાપીય યોનિના,
જો તારો આશરો લે તો, તેયે પામે પરંગતિ. ૯

વીત-રાગ-ભય-ક્રોધ, તને આશ્રિત, તું-મય,
જ્ઞાન-તપે થઈ શુદ્ધ, પામ્યા ત્વદ્ભાવને ધણા. ૧૦

અનન્યા, અવ્યયાત્માને જૂતોનો ઈશ્વરે છતાં,
જીવજો આત્મભાયાથી તારી પ્રકૃતિ પેં ચડી. ૧૧

પ્રકૃતિ પ્રસવે સૃષ્ટિ તારી અધ્યક્ષતા વડે;
તેના કારણથી થાય જગનાં પરિવર્તન. ૧૨

અવ્યક્તરૂપ તું-થી જ ફેલાયું સર્વ આ જગત;
તું-માં રહ્યાં બધાં જૂતો, તું તેમાંથી રહ્યો નથી. ૧૩

નથીયે કો તું-માં જૂતો, શો તારો મોગ ઈશ્વરી !
જૂતાધાર, ન જૂતોમાં, જૂત-સર્જકરૂપ તું ! ૧૪

સર્વગામી મહાવાયુ નિત્ય આકાશમાં રહે;
તેમ સૌ જૂત તારામાં રહ્યાં છે એમ જાણું હું. ૧૫

તું જ આત્મા, હંધીકેશ, જૂતોનાં હૃદયો વિષે;
આદિ, મધ્ય તથા અંત તું જ છું જૂતમાત્રનાં. ૧૬

ખીજ જો સર્વ જૂતોનું જાણું હું તેય તું જ છું;
તું વિનાનું નથી લોકે કોઈ જૂત ચરાચર. ૧૭

यद्यद्विभूतिमस्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावगच्छामि तव तेजोऽशसम्भवम् ॥ १८ ॥

भगवन् बहुनैतेन किं ज्ञातेन मया प्रभो ।

विष्टम्य त्वमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ १९ ॥

त्वत्तः परतरं नाऽन्यत् किञ्चिदस्ति जनार्दन ।

वयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ २० ॥

मूढभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ।

योगेश्वर नतोऽस्मि त्वां त्वच्चित्तं सततं कुरु ॥ २१ ॥

पिता त्वमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

वेद्य पथिन्नमोद्धार ऋक् साम यजुरेव च ॥ २२ ॥

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।

प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं धीजमव्ययम् ॥ २३ ॥

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

परमात्मेति चाप्युक्तो देहे त्वं पुरुषः परः ॥ २४ ॥

भनादित्याग्निगुणत्वात्परमात्मा त्वमप्ययः ।

शरीरस्थोऽपि देवेश न करोषि न लिप्यसे ॥ २५ ॥

यथा सर्वगतं सौहृद्यादाकाशं नोपलिप्यते ।

सर्वग्रावस्थितो देहे तथा त्वं नोपलिप्यसे ॥ २६ ॥

જે કોઈ સત્ત્વમાં કોઈ લક્ષ્મી, વીર્ય, વિભૂતિ વા,
જાણું તે સધળું તારા તેજના અંશથી થયું. ૧૮

ભગવન્, લાભ શો મારે જાણી વિસ્તારથી ઘણા;
એક જ અંશથી તારા આપ્તું વિશ્વ ધરી રહ્યા. ૧૯

ખીજું કોઈ નથી તત્ત્વ તારાથી પર જે ગણું;
તું-માં આ સૌ પરોવાયું, દોરામાં મણકા સમું. ૨૦

ભૂતેશ, ભૂતકર્તા હે, દેવદેવ, જગત્પતે !
યોગેશ્વર, નમી માયું અખંડ તુજ યોગને. ૨૧

તું જ આ જગનો ધાતા, પિતા, માતા, પિતામહ;
મેય, પવિત્ર ઓંકાર, ઋગૂ, યજુર્, સામવેદ તું. ૨૨

પ્રભુ, ભર્તા, સુહૃદ્, સાક્ષી, નિવાસ, શરણું, ગતિ;
ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થાન, નિધાન, બીજ, અવ્યય. ૨૩

સાક્ષીમાત્ર, અનુગ્રાતા, ભર્તા, ભોક્તા, મહેશ્વર,
દેહેવાય પરમાત્માયે, દેહે પુરુષ તું પરં. ૨૪

અવ્યયી પરમાત્મા તું, વિના-આદિ, વિના-અંતર;
તેથી દેહે -રહે તોયે, તું અકર્તા, અલિપ્ત રહે. ૨૫

સુક્ષ્મતા કારણે વ્યોમ સર્વવ્યાપી અલિપ્ત રહે;
આત્મા તું તેમ સર્વત્ર વસી દેહે અલિપ્ત રહે. ૨૬

यस्मात्क्षरमनीतस्त्वमक्षरादपि चोत्तमः ।

अतोऽसि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ २७ ॥

त्वमक्षरं परम वेदितव्यं

त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

त्वमन्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता

सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ २८ ॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-

स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम

तथा तत् विश्वमनन्तरूप ॥ २९ ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।

तत्त्वमेवासि देवेश परं ब्रह्म सनातनम् ॥ ३० ॥

सर्वस्य ॥ त्वं हृदि सन्निविष्ट-

स्त्वत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।

वेदैश्च सर्वैरसि वेद्यमेकं

वेदान्तकृद्वेदविदेव च त्वम् ॥ ३१ ॥

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति

विशन्ति यद्यत्तयो वीतरागाः ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

योगात्पञ्चाङ्गं पदमन्ययं यत् ॥ ३२ ॥

કાં જે તું ક્ષરથી પાર, અક્ષરથીય ઉત્તમ,
તેથી તું લોક ને વેદે વર્ણાય પુરુષોત્તમ. ૨૭

તમે પરં અક્ષર, જેય તત્ત્વ,
તમે મદા આશ્રય ત્રિશ્વનું આ;
અનાસ છો, શાશ્વતધર્મપાળ,
જાણું તમે સત્ય અનાદિ દેવ. ૨૮

પુગણુ છો, પુરુષ, આદિદેવ,
તમે જ આ વિશ્વનું અત્યધામ;
માતા તમે; જેય, પર પદે છો,
તમે બધું વિશ્વ, અનંતરૂપ. ૨૯

જેથી પ્રવર્તતાં જૂનો, જેણે વિસ્તાર્યું આ બધું;
તું જ તે સર્વ, દેવેશ, પરબ્રહ્મ સનાતન. ૩૦

નિવાસ સૌના હૃદયે કરે તું,
તુંથી રમૃતિ, જ્ઞાન તથા વિવેક;
વેદો બધાનું તુ જ એક વેદ
વેદા-તકર્તા તુ જ વેદવેતા. ૩૧

જેને કહે 'અક્ષર' વેદવેતા,
જેમાં વિરાગી યતિઓ પ્રવેગે;
જે હજીતા રાખતા બ્રહ્મચર્ય,
ઓકાર શબ્દે પદ વધુવે જે,— ૩૨

न यद्भासयते सूर्यो न दाशाङ्गो न पावकः ।

यद्रथा न निचर्तन्ते तद्ग्राम परमं तव ॥ ३३ ॥

परं ब्रह्म परं ग्राम पवित्रं परमं भवान् ।

पुरुष शाश्वतो दिव्य ऋदिदेवो ह्यजो विभुः ॥ ३४ ॥

न हि ते भगवन् व्यक्तं विदुर्देवा न दानवाः ।

स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरपोत्तम ॥ ३५ ॥

अवजानन्ति त्वां मूढा मानुषो तनुमाश्रितम् ।

परं भावमजानन्तस्तव भूतमहेश्वरम् ॥ ३६ ॥

जन्म कर्म च ते दिव्यं जनो यो वेत्ति तत्त्वतः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति त्वामेत्यसंशयम् ॥ ३७ ॥

महात्मानो हि त्वां नाथ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।

भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमन्ययम् ॥ ३८ ॥

सततं कीर्तयन्तस्त्वां यतन्तश्च दृढमताः ।

नमस्यन्तश्च त्वां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ ३९ ॥

ज्ञानयज्ञेन ध्याप्यन्ये यजन्तस्त्वामुपासते ।

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ ४० ॥

अनन्यचेता सततं यस्त्वां स्मरति नित्यशः ।

तस्य त्वं मुलभो देव नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ४१ ॥

સૂર્ય જેને પ્રકાશે ના, ના ચંદ્ર, અગ્નિયે નહીં;
જ્યાં પોંચી ન ફરે પાછા, તારું તે ધામ ઉત્તમ. ૩૩

પરંબ્રહ્મ, પરંધામ, હો પવિત્ર તમે પરં,
આત્મા, સામ્બત ને દિવ્ય, અજન્મા, આદિ ને વિશુ. ૩૪

તમારું રૂપ જાણે ના દેવો કે દાનવો, પ્રભુ !
તમે જ આપને આપે જાણુતા, પુરુષોત્તમ. ૩૫

અવજાણે તને મૂઢો માનવી દેહને વિષે;
ન જાણુતા પરંભાવ તારો જૂત મહેશ્વરી. ૩૬

તારાં જન્મ તથા કર્મ દિવ્ય જે આમ તત્ત્વથી
જાણે, તે ન ફરી જન્મે, મર્યે પામે તને જ તે. ૩૭

મહાત્માઓ તને જાણી જૂતોનો આદિ અવ્યય;
અનન્ય મનથી સેવે દેવી પ્રકૃતિ આશયો. ૩૮

કીર્તિ તારી સદા ગાતા, વલ્લવાન, મને દદ,
ભક્તિથી ટુંજને વદી ઉપાસે નિત્યયોગથી. ૩૯

જ્ઞાનયજ્ઞેય ડો બકનો સર્વવ્યાપી તને બજે;
એકભાવે, પૃથગ્ભાવે, અહુ રીતે ઉપાસતા. ૪૦

સતત એક ચિત્તે જે સદા સંભારતો તને,
તે નિત્યયુક્ત યોગીને સે'જે તું પ્રાપ્ત થાય દં

त्वामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।

नानुव्रन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गता ॥ ४२ ॥

मम हेवानुकम्पार्थं शुद्धेरज्ञानजं तमः ।

नाशयस्वात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ४३ ॥

मह्यं सततयुक्ताय भजते प्रीतिपूर्वकम् ।

प्रयच्छ बुद्धियोगं तं येन त्वामुपयाम्यहम् ॥ ४४ ॥

त्वन्मना भस्मि ते भक्तस्त्वां यजे त्वां नमाम्यहम् ।

त्वामेवैष्यामि विश्वात्मन्सर्वभा त्वत्परायणः ॥ ४५ ॥

તને પો'ચી મહાત્માઓ, પામેલા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિને,
વિનાશી, દુઃખનુ ધામ, પુનર્જન્મ ધરે નહીં. ૪૨

રહેલો આત્મભાવે તુ, તેજસ્વી જ્ઞાન દીપથી
ઠરુણા ભાવથી માગ અજ્ઞાનતમને હણુ ૪૩

મને અખડ યોગીને ભજતા પ્રીતિથી તને,
આપ તે છુદ્ધિનો યોગ, જેથી આવી મળું તને, ૪૪

મન ભક્તિ તને અર્પું, તને પૂજુ, તને નમુ;
નિશ્ચે તને જ પામીશ, તુ-પરાયણ, ઈશ્વર ! ૪૫

गीताध्वनि

અધ્યાય ૧૯૦ અર્જુનનો ખેદ

ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા —

ધર્મભૂમિ કુરુક્ષેત્રે યુદ્ધાર્થે એકઠા થઈ,
મારા ને પાંડુના પુત્રો વત્યાં શી રીત, સંજય ? ૧

સંજય બોલ્યા —

દેખી પાંડવની સેના ઊભેલી વ્યૂહને રચી,
દ્રોણાચાર્ય કને પેાંચી રાજા દુર્યોધને કહ્યું : ૨

દુર્યોધન બોલ્યા —

ભુગ્યો, આચાર્ય, આ મોટી સેનાઓ પાંડવો તણી,
જે તમ ભુદ્ધિમાન શિષ્ય દ્રૌપદે વ્યૂહમાં રચી. ૩
અહીં શૂરા ધનુર્ધારી ભીમ-અર્જુન શા રણે;
યુધુધાન, વિરાટેય, દ્રુપદેય મહારથી; ૪
કાશી ને શિખિના શૂરા નરેન્દ્રો, ધૃષ્ટકેતુયે,
એકિતાન, તથા રાજા પુરુજિત કુંતિભોજનો^૧; ૫
પરાક્રમી યુધામન્યુ, ઉત્તમોજ્જ પ્રતાપવાન,
સૌભદ્ર, દ્રૌપદીપુત્રો, જધાયે જે મહારથી. ૬
આપણા પક્ષના મુખ્ય, તેય, આચાર્ય, ઓળખો;
જાણવા યોગ્ય જે મારા સેનાના નાયકો કહું : ૭

આપ, ભીષ્મ તથા કર્ણ, સંગ્રામ વિજયી કૃપ,
 અશ્વત્થામા, વિકર્ણેય, સોમદત્તતણેા મૃત. ૮
 બીજાએ બહુ છે શૂરા, હું-કાજે જીવ જે ત્યજે;
 સર્વે સુદૃઢકળાપૂર્ણ, અશ્વશત્રો વડે સખ્યા. ૯
 અગણ્ય આપણી સેના, જેના રક્ષક ભીષ્મ છે;
 ગણ્ય છે એમની સેના, જેનો રક્ષક ભીમ છે. ૧૦
 જેને જે ભાગમાં રાખ્યા, તે તે સૌ મોરચે રહી,
 ભીષ્મની અર્ધ બાજુથી રક્ષા સૌ કરજો લક્ષી. ૧૧

સંજય બોલ્યા —

તેનો વધારવા હર્ષ, કરીને સિંહનાદ ત્યાં
 પ્રતાપી વૃદ્ધ દાદાએ બળવ્યો શંખ ભેરથી. ૧૨
 પછી તો શંખ, ભેરી, ને નગારાં, રણુશિંગડાં
 વાજ્યાં સૌ આમટાં તેનો પ્રચંડ ધ્વનિ ઊપજ્યો. ૧૩
 તે પછી શ્વેત અશ્વોથી ભેડાયેલા મહારથે
 બેઠેલા માધવે-પાર્થે વગાડ્યા દિવ્ય શંખ બે. ૧૪
 પાંચજન્ય હૃષીકેશે, દેવદત્ત ધનંજયે,
 વાયો પૌંડ્ર મહાશંખ ભીમકર્મા વૃકોદરે: ૧૫
 અનંતજયને રાજા કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરે,
 નકુલે-સહદેવેયે, સુધોપ-મણિપુષ્પક: ૧૬
 કાશીરાજ મહાધન્વા ને શિખંડી મહારથી,
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટેય, અપરાજિત સાત્યકી; ૧૭

દ્રુપદ, દ્રૌપદીપુત્રો, અલિમન્ત્રુ મહાબુબ,
 સહુએ સર્વ બાજુથી શંખો ફૂંક્યા જુદા જુદા. ૧૮
 તે ઘોષે કૌરવો કેરી છાતીના કટકા કર્યા,
 અને આકાશ ને પૃથ્વી ભર્યાં ગર્જાં ભયંકર. ૧૯
 ત્યાં શસ્ત્ર ચાલવા ટાણે કૌરવોને કપિધ્વજે
 વ્યવસ્થાથી ખડા ભાળી ઉઠાવ્યુ સ્વધનુષ્યને, ૨૦
 ને હૃપીકેશને આવું કહ્યું વેણુ, મહીપતે:

અર્જુન બોલ્યા —

ખન્ને આ મૈન્યની મધ્યે હો મારો રથ, અમ્યુત, ૨૧
 જ્યાં સુધી નીરખું કોણુ જિભા આ ચુદ્ધ ઇન્દ્રતા,
 ને કોણુ મુજ સાથે આ રણમંત્રામ બેલશે. ૨૨
 અહીં ટોળે વળેલા આ યોદ્ધાઓ જોઉં તો જરા,
 પ્રિય જે ઇન્દ્રતા ચુદ્ધે હૃયોધન કુણુદિનું. ૨૩

સંજય બોલ્યા —

ગુડાકેશતણા આવા વેણુને સુણી માધવે
 જે મૈન્ય વચમાં જિભો ફીધો તે ઉત્તમ રથ; ૨૪
 ભીષ્મ ને દ્રોણની મામે, ને સૌ રાજા લણી ફરી,
 બોલ્યા માધવ, “જો પાર્થ, કૌરવોના ગમૂહ આ.” ૨૫
 ત્યાં દીઠા અર્જુને જિભા જન્નેયે મૈન્યને વિષે —
 ગુરુઓ, બાપ, ને દાદા, મામાઓ, ભાઈઓ, સખા, ૨૬
 સસરા, દીકરા, પોતા, સુદૃઢો, સ્વજનો ઘણા:
 આવા સર્વે મગાઝાલા જિભેલા જોઈ, અર્જુન, ૨૭
 અત્યંત રાંક ભાવે શું, બોલ્યો ગજગણો ધર્મ:

અર્જુન બોલ્યા —

દેખી આ સ્વજનો સામે ઊભેલા યુદ્ધ ઇચ્છતા, ૨૮
 ગાત્રે દીલાં પડે મારાં, મોઢામાં શોષ ઊપજે;
 કંપારી હૃદમાં ઊઠે, ફુંવાડાં ધાય છે ખડાં; ૨૯
 ગાંડીવ હાથથી છટે, વ્યાપે દારૂ ત્વચા વિપે;
 રહેવાય નહીં ઊભા, જાણે મારું સમે મન. ૩૦
 ચિહ્નોએ અવળાં સૂરે, મ'ને દેખાય, કેશવ;
 ભેડે નહીં કંઈ શ્રેય હણીને સ્વજનો રજે. ૩૧
 નથી હું ઇચ્છતો છત, નહીં રાજ્ય, નહીં સુખો;
 રાજ કે ભોગ કે છબ્યું, અમારે હામનું કશું ? ૩૨
 ઇચ્છીએ જેમને કાળે રાજ્ય કે ભોગ કે સુખો,
 તે આ ઊભા રજે આવી ત્યજીને પ્રાણ-વૈભવો. ૩૩
 શુરુઓ, ખાપ ને બેટા, દાદા-પોતા વળી ઘણા,
 મામાઓ, સાસરા, સાળા, સંજાંધી સ્વજનો બધા. ૩૪
 ન ઇચ્છું હણવા આ સૌ, ભડે જાતે હણાઉં હું;
 ત્રિલોક-રાજ્ય કાળે ચે, પૃથ્વી કારણ કેમ તો ? ૩૫
 હણીને કૌરવો સૂરે અમારું પ્રિય શું થશે ?
 અમને આતતાથીને હણ્યાનું પાપ કેવળ ! ૩૬
 માટે ન હણવા ચોખ્ય કૌરવો, અમ બંધુઓ;
 સ્વજનોને હણી કેમ પામીએ સુખને અમે ? ૩૭
 લોભથી વણસી જુદી તેથી તે પેખતા નથી
 કુળકાયે યતો દોષ મિત્રદ્રોહય પાપ જે. ૩૮

વળવા પાપથી આવા અમે કાં ન વિચારવું,—
 કુળક્ષયે થતો દોષ દેખતા સ્પષ્ટ જો અમે ? ૩૯
 કુલક્ષયે થતા નાશ કુલધર્મો સનાતન;
 ધર્મનાશે કુળે આજે વતે આણુ અધર્મની. ૪૦
 અધર્મ વ્યાપતાં લાજ લૂંટાય કુળનારની,
 કુળસ્ત્રીઓ થયે ભ્રષ્ટ વર્ણસંકર નીપજે. ૪૧
 નરકે જ પડે તેથી કુળ ને કુળઘાતકે;
 પિતરો યે પડે હેઠા ન મળ્યે પિંડતર્પણ. ૪૨
 કુળઘાતકના આવા દોષે સંકરકારક
 ઊખડે જાતિધર્મોને કુળધર્મો સનાતન. ૪૩
 ઊખડે જે મનુષ્યોના કુળના ધર્મ, તેમનો
 સદાયે નરકે વાસ—એવું છે સાંભળ્યું અમે. ૪૪

અહો કેવું મહાપાપ માંડ્યું આદરવા અમે !
 કે રાત્ર્યસુખના લોભે નીકળ્યા હણવા સગા ! ૪૫
 ન કરતાં પ્રતીકાર મ'ને નિઃશસ્ત્રને હણે
 રણમાં કૌરવો શસ્ત્રે, તેમાં ક્ષેમ મને વધુ. ૪૬

સંજય જોડ્યા—

આમ જોલી રણે પાર્થ ગયો જેસી રથાસને,
 ધનુષ્યખાણુને છોડી, શોકહિંદેગથી લયો. ૪૭

અધ્યાય ૨ ભો

જ્ઞાન અને યોગનું તત્ત્વ

સંજ્ઞા બોધ્યા —

આમ તે શંકલાવે ને આંમુઝે બ્યગ્ર દૃષ્ટીથી
ચોચતા પાર્શ્વને આવાં વચનો માધવે કહ્યાં— ૧

શ્રી ભગવાન બોધ્યા —

કયાંથી મોહ તને આવો ઊપજ્યો વસમી પળે
નહીં ને આર્થને ચોલો, સ્વર્ગ ને યશ ને હરે? ૨
મા તું કાયર થા, પાર્શ્વ, તને આ ઘટ્ટું નથી;
હૈયાના દૂબળા જાવ છોડી ઊઠ, પરંતપ. ૩

અર્જુન બોધ્યા —

મારે જે પૂજવા યોગ્ય ભીષ્મ ને દ્રોણ, તે પ્રતિ
કેમ હું રણસંઘામે જાણોથી સુદ્ધ આદરું? ૪
વિના હણીને ગુરુઓ મહાત્મા
લિધા વડે જીવવું તેય સારું;
હણી અમે તો ગુરુ અર્થવાંછુ
લોહી ભર્યા માણશું ભોગ લોકે!

થાયે અમારો જય તેમનો વા—

શામાં અમારું હિત તે ન સૂઝે,
જેને હણી જીવવું ચે ગમે ના,

સામા ખડા તે ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રો. ૬

સ્વભાવ મેઢ્યો મુજ સંકલાવે,

ન ધર્મ સૂઝે, તમને હું પૂછ;

ઘાઘો મ'ને નિશ્ચિત શ્રેય જેમાં,

હું શિષ્ય, આવ્યો શરણે તમારે. ૭

સમૃદ્ધ ને શત્રુ વિનાનું રાજ્ય

મળે જગે કે સુરલોકમાંયે;

તોયે ન દેખું કંઈ શોક ટાળે

મારી બધી ઇદ્રિય તાવનારો. ૮

સંજય બોલ્યા —

પરંતપ, શુદાકેશે આમ ગોવિંદને કહી,

“હું તો નહીં લડું” એવું બોલી મૌન ધર્યું પછી. ૯

આમ બે મૈત્ર્યની વચ્ચે જેદે વ્યાપેલ પાર્થને

હસતા-શું હપીકેશે આવાં ત્યાં વચનો કહ્યાં— ૧૦

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

ન ધટે ત્યાં કરે શોક, ને વાતો જ્ઞાનની વહે !

પ્રાણો ગયા-રહ્યા તેનો જ્ઞાનીઓ શોક ના કરે. ૧૧

હું તું કે આ મહીપાળો, પૂર્વે ક્યારે હતા નહીં,
ન હૃદયું લવિષ્યેયે એમ તું જાણતો રખે. ૧૨

દેહી ને દેહમાં આવે બાળ, જોબન ને જરા,
તેમ આવે નવો દેહ, તેમાં મુંઝાય ધીર ના. ૧૩

સ્થશાંદિ વિષયો જાણુ શીતોષ્ણ-સુખદુઃખદા,
અનિત્ય, જાય ને આવે, તેને, અર્જુન, લે સહી. ૧૪

જેને પીઠી શકે ના તે, સમ જે સુખદુઃખમાં,
તે ધીર માનવી યાય પામવા ચોખ્ય મોક્ષને. ૧૫

અસત્યને ન અસ્તિત્વ, નથી નાશેય સત્યનો;
નિહાળ્યો તત્ત્વદર્શીએ આવો સિદ્ધાન્ત બેઠેનો. ૧૬

જાણુજે અવિનાશી તે જેથી વિસ્તર્ધુ આ બધું;
તે અભ્યય તણો નાશ કોઈયે ના કરી શકે. ૧૭

અવિનાશી, પ્રમાતીત, નિત્ય દેહીતણાં-કદાં
શરીરો અંતવાળાં આ તેથી તું ઝૂઝ, અર્જુન. ૧૮

જે માને કે હણેછે તે જે માને તે હણાયછે,
બંનેયે તત્ત્વ જાણે ના, હણે ના તે હણાય ના. ૧૯

ન જન્મ પામે, ન કદાપિ મૃત્યુ,
નહોતો ન તે, કે ન હશે ન પાછો;

અજન્મ, તે નિત્ય, સદા, પુરાણ,
હૃદયે શરીરે ન હણાય તે તો. ૨૦

જે એને જાણતો નિત્ય, અનાશી, અજ, અબ્યય,
તે નર કેમ ને કેને હણાવે અથવા હણે? ૨૧

ત્યજી દર્ધ જીર્ણ થયેલ વસ્ત્રો,
લે છે નવાં જેમ મનુષ્ય પીળાં;
ત્યજી દર્ધ તેમ શરીર જીર્ણ,

પામે નવાં અન્ય શરીર ફેલી. ૨૨

ન તેને છેલ્લાં ગચ્છા, ન તેને અગ્નિ બાળતો,
ન તેને બીંજવે પાણી, ન તેને વાયુ સૂકવે. ૨૩
છેદાય ના, બળે ના તે, ન બીંજાય, સુકાય ના,
સર્વવ્યાપક તે નિત્ય, સ્થિર, નિશ્ચિન, શાશ્વત. ૨૪
તેને અચિંત્ય, અવ્યક્ત, નિર્વિકાર કહે વળી,
તેથી એવો પિછાણી તે, તને શોક ઘટે નહીં. ૨૫

ને જો માને તું આત્માના જન્મ-મૃત્યુ ક્ષણે ક્ષણે,
તોયે તારે, મહાબાહુ, આવો શોક ઘટે નહીં. ૨૬
જન્મ્યાનુ નિશ્ચયે મૃત્યુ, મૂઆનો જન્મ નિશ્ચયે,
માટે જે ન ટળે તેમા તને શોક ઘટે નહીં. ૨૭
અવ્યક્ત આદિ ભૂતોનુ, મધ્યમાં વ્યક્ત ભાગતું,
વળી, અવ્યક્ત છે અત, તેમાં ઉદ્વેગ ભેગ શું ? ૨૮

આશ્ચર્ય શુ કોઈ નિહાળતું એ,
આશ્ચર્ય-શુ તેમ વહે, વળી, કો,
આશ્ચર્ય શુ અન્ય સુભૂય કોઈ,
સુધયા છતાં કો સમજે ન તેને. ૨૯

સદા અવધ્ય તે દેહી સઘળાના શરીરમાં;
કોઈયે ભૂતનો તેથી તને ચોક્ક ઘટે નહીં. ૩૦

વળી, સ્વધર્મ જેતાંયે ન તારે કાવું ઘટે;
ધર્મયુદ્ધ થકી બીજું શ્રેય ક્ષત્રિયને નથી. ૩૧
અનાયાસે ઉઘાડું જ સ્વર્ગનું દ્વાર સાંપડયું;
ક્ષત્રિયો ભાગ્યશાળી જે તે પામે યુદ્ધ આ સમું. ૩૨
માટે આ ધર્મસંગ્રામ આવો ભો ન કરીશ તું,
તો તું સ્વધર્મ ને કીર્તિ છાંડી પામીશ પાપને. ૩૩
અખંડ કરશે વાતો લોકો તારી અકીર્તિની;
માની પુરુષને કાળે અકીર્તિ મૃત્યુથી વધુ. ૩૪
હરીને રણ તેં ટાળ્યું માનશે સૌ મહારથી;
રહ્યો સન્માન્ય જેઓમાં તુચ્છ તેને તું થશે. ૩૫
ન બોલ્યાના ઘણા બોલ બોલશે તુજ' શત્રુઓ;
નદશે તુજ સામર્થ્ય, તેથી દુઃખ ક્યું વધુ ? ૩૬
હણાયે પામશે સ્વર્ગ, જીત્યે ભોગવશે મહી;
માટે, પાર્થ, ખડો થા તું, યુદ્ધાર્થે દંઢ નિશ્ચયે. ૩૭

લાલ-હાનિ, મુખો-દુઃખો, હાર-જીત કરી સમ,
પછી યુદ્ધાર્થ થા સજ્જ, તો ના પાપ થશે તને. ૩૮

કેહી આ સાંખ્યની બુદ્ધિ, હવે સાંભળ યોગની;
જે બુદ્ધિથી થયે યુક્ત તોડીશ કર્મબંધનો. ૩૯

આદ્યું વણુસે ના ને વિદ્ય ના ઊપજે અહીં;
સ્વરૂપે આ ધર્મનો અંશ ઉગારે ભયથી વડા. ૪૦
એમાં મનુષ્યની બુદ્ધિ એકનિશ્ચયમાં રહે;
અનંત, બહુ શાખાળી બુદ્ધિ નિશ્ચયહીનની. ૪૧

અદ્યબુદ્ધિજનો, પાર્થ કામ-સ્વર્ગ-પરાયણ,
વેદવાદ વિષે મગ્ન, આવી જે કર્મકાંડની ૪૨
જન્મ-કર્મ-ફળો દેતી, ભોગ-ઐશ્વર્ય સાધતી
વાણીને ખીલવી બોલે, “આથી અન્ય કશું નથી.” ૪૩
ભોગ-ઐશ્વર્યમાં ચોંટ્યા, હુરાઈ બુદ્ધિ તે વડે,—
તેમની બુદ્ધિની નિષ્ઠા કંઈ નહીં સમાધિમાં. ૪૪

ત્રિગુણાત્મક વેદાર્થો, થા ગુણાતીત, આત્મવાન,
નિશ્ચિંત યોગ ને ક્ષેમે, નિર્દોષ, નિત્ય-સત્ત્વવાન. ૪૫
નીર-ભરેલ સર્વત્ર તળાવે કામ જેટલું,
તેટલું સર્વ વેદોમાં વિદ્યાની બ્રહ્મનિષ્ઠને. ૪૬

કર્મે જ અધિકારી તું, ક્યારેય ફળનો નહીં,
મા હો કર્મફળે દષ્ટિ, મા હો રાગ અકર્મમાં. ૪૭
કર યોગે રહી કર્મ, તેમાં આસક્તિને ત્યજ;
યશાયશ સમા માની,—સમતા તે જ યોગ છે. ૪૮

અત્યંત હીન તો કર્મ બુદ્ધિયોગ થકી ખરે;
શરણું બુદ્ધિમાં શોધ, રાંક જે ફળ વાંછતા. ૪૯

બુદ્ધિયોગી અહીં છાંડે પાપ ને પુણ્ય બેઉયે,
 મારે થા યોગમાં યુક્ત, કર્મે કૌશલ્ય યોગ છે. ૫૦°
 બુદ્ધિયોગી વિવેકી તે, ત્યાગીને કર્મનાં ફળો,
 જન્મજંધનથી છૂટી પો'યે નિર્દોષ પામને. ૫૧
 મોહનાં કળણો જ્યારે તારી બુદ્ધિ તરી જશે;
 સુપ્ત ને સુણવું બાકી બેજે નિર્વેદ આવશે. ૫૨°
 બહુ સુણી શુંચાયેલી તારી બુદ્ધિ થશે સ્થિર,
 અચંચળ, સમાધિસ્થ, ત્યારે તું યોગ પામશે. ૫૩

અર્જુન બોલ્યા —

સમાધિમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો કેમ, કેશવ ?
 બોલે, રહે, ફરે કેમ, મુનિ જે સ્થિરબુદ્ધિનો ? ૫૪

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

મનની કામના સર્વે છોડીને, આત્મમાં જ જે
 રહે સંતુષ્ટ આત્માથી, તે સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો. ૫૫
 દુઃખ ઉદ્વેગના ચિત્તે, મુખોની ઝંખના ગર્ભ,
 ગયા રાગ-ભય-ક્રોધ, મુનિ તે સ્થિરબુદ્ધિનો. ૫૬
 આસક્ત નહિ જે ક્યાંય, મળ્યે કાંઈ શુભાશુભ;
 ન કરે હર્ષ કે દ્વેષ, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૫૭
 કાચબો જેમ અંગોને, તેમ જે વિષયોધરી
 સંકેલે ઇન્દ્રિયો પૂર્ણ, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૫૮

નિરાહારી શરીરીના ટળે છે વિષયો છતાં,
 રસ રહી જતો તેમાં, તે ટળે પેખતાં પરં. ૫૯
 પ્રયત્નમાં રહે તોયે શાણાયે નરના હરે
 મનને ઇન્દ્રિયો મસ્ત વેગથી વિષયો ભણી. ૬૦
 યોગથી તે વશે રાખી રહેવું મત્પરાયણ,
 ઇન્દ્રિયો સંયમે જેની, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૬૧

વિષયોનું રહ્યો ધ્યાન તેમાં આસક્તિ ઊપજે,
 જન્મે આસક્તિથી કામ, કામથી ક્રોધ નીપજે; ૬૨
 ક્રોધથી મૂઢતા આવે, મૂઢતા સ્મૃતિને હરે;
 સ્મૃતિહોપે બુદ્ધિનાશ, બુદ્ધિનાશે વિનાશ છે. ૬૩

રાગ ને દ્વેષ છૂટેલી ઇન્દ્રિયે વિષયો ગ્રહે
 વશેન્દ્રિય, સ્થિરાત્મા જે, તે પામે છે પ્રસન્નતા. ૬૪
 પામ્યે પ્રસન્નતા તેનાં દુઃખો સૌ નાશ પામતાં;
 પામ્યે પ્રસન્નતા તેની બુદ્ધિ શીઘ્ર બને સ્થિર. ૬૫
 અયોગીને નથી બુદ્ધિ, અયોગીને ન ભાવના;
 ન ભાવહીનને શાંતિ, સુખ ક્યાંથી અશાંતને? ૬૬
 ઇન્દ્રિયો વિષયે ઢોડે, તે પૂઠ જે વહે મન,
 દેહીની તે હરે બુદ્ધિ, જેમ વા નાવને જળે. ૬૭
 તેથી જેણે બધી રીતે રક્ષેલી વિષયોથકી
 ઇન્દ્રિયો નિગ્રહે રાખી, તેની પ્રજ્ઞા થઈ સ્થિર. ૬૮

નિશા જે સર્વ ભૂતોની, તેમાં જાગ્રત સંયમી,
જેમાં જાગે બધાં ભૂતો, તે જ્ઞાની સુનિની નિશા. ૬૯

સદા ભરાતા અચલપ્રતિષ્ઠ

સમુદ્રમાં નીર બધાં પ્રવેશે;

જેમાં પ્રવેશે સહુ કામ તેમ,

તે શાંતિ પામે નહિ કામકામી. ૭૦^૦

છોડીને કામના સર્વે દેરે જે નર નિઃસ્પૃહ,

અહંતા-મમતા મૂકી, તે પામે શાંતિ, ભારત. ૭૧

આ છે પ્રહ્લદશા, એને પામ્યે ના મોહમાં પડે;

અંતકાળેય તે રાખી પ્રહ્લનિર્વાણ મેળવે. ૭૨

અધ્યાય ૩ જો

કર્મસિદ્ધાન્ત

અર્જુન બોલ્યા —

જો તમે માનતા એમ, કર્મથી બુદ્ધિ તો વડી,
તો પછી ઘોર કર્મોમાં જોડો કેમ તમે મને ? ૧
મિશ્રશાં વાક્યથી, જાણે, મૂંઝવે મુજ બુદ્ધિને;
તે જ એક કહો નિશ્ચે, જે વડે શ્રેય પામું હું. ૨

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

એ જાતની કહી નિષા આ લોકે પૂર્વથી જ મેં;
સાંખ્યની જ્ઞાનયોગે ને યોગીની કર્મયોગથી. ૩
કર્મ ન આહરે તેથી નિષ્કર્મી થાય ના જન;
ન તો કેવળ સંન્યાસે મેળવે પૂર્ણ સિદ્ધિને. ૪
રહે ક્ષણેય ના કોઈ ક્યારે કર્મ કર્યો વિના;
પ્રકૃતિના ગુણે સર્વે અવશે કર્મ આચરે. ૫
રોકી કર્મેન્દ્રિયો રાખે, ચિત્તમાં સ્મરતો રહે
વિષયોને મહામૂઢ — મિથ્યાચાર ગણાય તે. ૬
નથી ઇન્દ્રિયો નીમી આસક્તિવિષ્ણુ આચરે,
મેન્દ્રિયે કર્મયોગ, તે મનુષ્ય વિશેષ છે. ૭

નીમેલાં કર કર્મો તું, ચડે કર્મ અકર્મથી;
ન તારી દેહયાત્રાએ સિદ્ધ થાય અકર્મથી. ૮

વિના યજ્ઞાર્થે કર્મોથી આ લોકે કર્મબંધન
માટે આસક્તિને છોડી યજ્ઞાર્થે કર્મ આચર. ૯
યજ્ઞ સાથે પ્રજા સર્જી બ્રહ્મા પૂર્વે વદા હતાઃ-
“વધન્તે આ યદ્ધી, થાન્તે તમારી કામધેનુ આ. ૧
દેવોને રીઝવો આથી, રીઝવો તમનેય તે;
પરસ્પર રીઝવી એમ, પરમ શ્રેય મેળવો. ૧
રીઝેલા યજ્ઞથી દેવો આપશે ઇંદ્ર લોકને;
તેઓ દે, તેમને ના દે, તેવો ખાનાર ચાર છે. ૧
યજ્ઞશ્લેષ જમી સંતો છૂટે છે સર્વ પાપથી
પોતા માટે જ ને રાંધે, તે પાપી પાપ ખાય છે. ૧

અગ્નથી જીપજે જીવો; વૃષ્ટિથી અન્ન નીપજે;
યજ્ઞથી થાય છે વૃષ્ટિ; કર્મથી યજ્ઞ ઉદ્ભવે; ૧
બ્રહ્મથી જીપજ્યું કર્મ; બ્રહ્મ અક્ષરથી થયું;
સર્વવ્યાપક તે બ્રહ્મ આમ ચન્ને સદા રહ્યું. ૧
લોકે આત્મ પ્રવર્તેલું ચક્ર જે ચલવે નહીં,
ઇન્દ્રિયારામ તે પાપી બ્યથા જીવન ગાળતો. ૧

આત્મામાં જ રમે જેઓ, આત્માથી તૃપ્ત જે રહે
આત્મામાંહે જ સંતુષ્ટ, તેને કો' કાર્ય ના રહ્યું. ૧

કરે કે ન કરે તેથી તેને કો' હેતુ ના જગે;
કોઈયે જૂતમાં તેને કયો સ્વાર્થ રહ્યો નહીં. ૧૮

તેથી થઈ અનાસક્ત આચર કાર્ય કર્મને,
અસંગે આચરી કર્મ શ્રેયને પામતો નર. ૧૯

કર્મવડે જ સંસિદ્ધિ મેળવી જનકાદિએ;
લોકસંગ્રહ પેળીયે તને તે દરવાં ઘટે. ૨૦

શ્રેષ્ઠ લોકો કરે જે જે, તે જ અન્ય જનો કરે;
તે જેને માન્યતા આપે, તે રીતે લોક વર્તતા. ૨૧

ત્રણે લોકે મ'ને કાંઈ બાકી કાર્ય રહ્યું નથી;
અપામ્યું પામવા જેવું, તોય હું વર્તું કર્મમાં. ૨૨

કદાચે ને પ્રવર્તું ના કર્મે આજસને ત્યજી,
અતુસરે મતુષ્યોયે સર્વથા મુજ માર્ગને. ૨૩

પામે વિનાશ આ સૃષ્ટિ ને હું કર્મ ન આચરુ;
થાઉં સંકરનો કર્તા, મેટનારો પ્રજાતણો. ૨૪

જેમ આસક્તિથી કર્મ અજ્ઞાની પુરુષો કરે;
તેમ જ્ઞાની અનાસક્ત, લોકસંગ્રહ ઇચ્છતો. ૨૫

કર્મે આસક્ત અજ્ઞાનો કરવો બુદ્ધિભેદ ના;
જ્ઞાનીએ આચરી યોગે શોધવાં સર્વ કર્મને. ૨૬

પ્રકૃતિના ગુણોથી જ સર્વે કર્મો સદા થતાં,
અહંકારે બની મૂઢ માને છે નર, 'હું કરું'. ૨૭

ગુણકર્મ વિભાગોના તત્ત્વને જાણનાર તો
 ‘ગુણો વર્તે ગુણોમાંથી’—જાણી આસક્ત થાય ના. ૨૮
 પ્રકૃતિના ગુણે મૂઢ ચોંટે છે ગુણ કર્મમાં;
 તેવા અદ્યક્ષ મંદોને જ્ઞાનીએ ન ચળાવવા. ૨૯

મારામાં સર્વ કર્મોને અર્પી અધ્યાત્મબુદ્ધિથી,
 આશા ને મમતા છોડી, નિર્વિકાર થઈ લડ. . ૩૦

મારા આ મતને માની વર્તે જે માનવો સદા,
 શ્રદ્ધાશુ, મન નિષ્પાપ, છટે તેઓય કર્મથી. ૩૧
 મનમાં પાપ રાખી જે મારા મતે ન વર્તતા,
 સહજજ્ઞાનહીણા તે અબુદ્ધિ નાશ પામતા. ૩૨

જેવી પ્રકૃતિ પોતાની જ્ઞાનીયે તેમ વર્તતો;
 સ્વભાવે જાય છે પ્રાણી, નિઝહો કેટલું વળે? ૩૩
 ઇન્દ્રિયોને સ્વઅર્થોમાં રાગ ને દ્વેષ જે રહે,
 તેમને વશ થાવું ના, કૈહીના વાટશત્રુ તે. ૩૪

રૂડો સ્વધર્મ જિણાયે મુસેવ્યા પરધર્મથી;
 સ્વધર્મે મૃત્યુએ શ્રેય, પરધર્મ લયે લયો. ૩૫

અર્જુન ખોલ્યા —

તો પછી નર કોનાથી પ્રેરાઈ પાપ આચરે,—
 ન ઇચ્છતાંય, જાણે કે હોય જોડાયલો ખળે? ૩૬

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

એ તો કામ તથા ક્રોધ, જન્મ જેનો રજોગુણે,
મહાભક્ષી મહાપાપી, વેરી તે બધુજે જગે. ૩૭°
ધુમાડે અગ્નિ ઢંકાય, રજે ઢંકાય દર્પણ,
ઔરથી ગભૈં ઢંકાય, તેમ જ જ્ઞાન કામથી. ૩૮
કામુ રૂપી મહાઅગ્નિ, તૃપ્ત થાય નહીં કદી,
તેનાથી જ્ઞાન ઢંકાયુ, જ્ઞાનીનો નિત્યશત્રુ તે. ૩૯
ઇન્દ્રિયો, મન ને બુદ્ધિ, કામનાં સ્થાન સૌ કહ્યાં;
તે વડે જ્ઞાન ઢાંકી તે પમાડે મોહ જીવને. ૪૦
તે માટે નિયમે પહેલાં લાવીને ઇન્દ્રિયો બધી,
જ્ઞાનવિજ્ઞાનધાતી તે પાપીને કર ફર તું. ૪૧
ઇન્દ્રિયોને કહી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયથી મન,
મનથી સૂક્ષ્મ છે બુદ્ધિ, બુદ્ધિથી સૂક્ષ્મ તે રહ્યો. ૪૨°
એમ બુદ્ધિપરે બાણી, આપથી આપ નિગ્રહી,
દુર્જય કામરૂપી આ વેરીનો કર નાશ તું. ૪૩

અધ્યાય ૪ થો

જ્ઞાન દ્વારા કર્મનો સંન્યાસ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

પૂર્વે આ અવ્યયી યોગ મેં વિવસ્વાનને દહ્યો,
તેણે તે મનુને ભાખ્યો, તેણે મદ્વિકને દહ્યો. ૧
એમ પરંપરાથી તે જાણ્યો રાજર્ષિએ ઘણા,
લાંબે ઠાળે પછી લોકે લોપ તે યોગનો થયો. ૨
તે જ મેં આ તને આજે દહ્યો યોગ પુરાતન,
ભક્ત મારો, સખાએ તું, ને આ રહસ્ય ઉત્તમ. ૩

અર્જુન બોલ્યા —

પૂર્વે જન્મ્યા વિવસ્વાન, તમારો જન્મ હાલનો;
તો કેમ મારું કે તેને તમે જ આદિમાં દહ્યો ? ૪

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

વીત્યા જન્મો ઘણા મારા, તારાએ તેમ, અર્જુન;
હું જાણું જુ' ગધા તેને, તું તેને જાણતો નથી. ૫
અજન્મા, અવ્યયાત્મા ને ભૂતોનો ઇન્દ્રિયે છતાં,
લોપણું આત્મમાયાથી મારી પ્રકૃતિ મેં ચડી. ૬

જ્યારે જ્યારે જગે થાય ધર્મની ગ્લાનિ, ભારત,
અધર્મ ઊભરે ત્યારે પોતાને સરભાવું હું. ૭
સંતોના રક્ષણાર્થે ને પાપીના નાશ કારણે,
ધર્મની સ્થાપના કાળે ઊપજું છું યુગે યુગે. ૮

મારાં જન્મ તથા કર્મ દિવ્ય જે આમ તત્ત્વથી
જાણે, તે ન ફરી જન્મે, મર્યે પામે મ'ને જ તે. ૯
વીત-રાગ-ભય-ક્રોધ, મ'ને આશ્રિત, હું-મય,
જ્ઞાન-તપે થઈ શુદ્ધ, પામ્યા મદ્ભાવને ઘણા. ૧૦

જે મ'ને આશરે જેમ, તેને તેમ જ હું લજું;
અનુસરે મનુષ્યો સૌ સર્વથા મુજ માર્ગને. ૧૧
ધૃતતા કર્મની સિદ્ધિ દેવોને પૂજતા જનો,
શીઘ્ર જ કર્મની સિદ્ધિ થાય માનવલોકમાં. ૧૨

ગુણ ને કર્મના ભેદે સજ્જ્યાં મેં ચાર વર્ણને;
હું અવ્યય અકર્તા તે, જાણુ, કર્તાય તેમનો. ૧૩
ન મ'ને લેપતાં કર્મો, ન મ'ને ફળમાં સ્પૃહા;
જે મ'ને ઝોળખે એમ, તે ન બંધાય કર્મથી. ૧૪
આવાં જ્ઞાને કર્યું કર્મ પૂર્વેનાયે મુમુક્ષુએ;
કર કર્મ જ, તેથી, હું, પૂર્વજે જે કરી ગયા. ૧૫

પાંડિતોયે મૂંઝાતા કે કર્મ શું ને અકર્મ શું;
તેથી કર્મ કહું જેને જાણ્યે છૂટીય પાપથી. ૧૬

કર્મંતુ લાભુર્નુ મર્મં, લાભુર્નુયે વિકર્મંનુ;
 લાભુર્નુ જે અદર્મંયે, તદ્દ છે કર્મની ગતિ. ૧૭
 અર્મં કર્મમાં દેખે, કર્મ દેખે અદર્મમાં;
 બુદ્ધિમાન તે મનુષ્યોમાં, યોગી તે પૂર્વ કર્મવાન. ૧૮

જેના મયે મમારબો કામ-અદ્યપન્દીન છે,
 તે જ્ઞાનીનાં બળ્યાં કર્મો જ્ઞાનાગ્નિથી જુઓ કહે. ૧૯
 છોડી કર્મફલામક્તિ, મદા તૃપ્ત, નિગ્રધયી,
 પ્રવર્તે કર્મમાં તોયે કશું તે કરતો નથી. ૨૦
 મનબુદ્ધિ વશે રાખી, તૃપ્ત્યાદીન, અગંઢદી,
 દેવગ દેહથી કર્મ કયે પાપ ન પામતો. ૨૧
 સંતુષ્ટ જે મયે તેથી, ના દ્રંદ નહિ મત્સર,
 સિદ્ધિ અમિદ્ધિમાં તુલ્ય, તે ન બંધાય કર્મથી. ૨૨
 છુટયો મંગ, મયો મુક્ત, જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્તનો,
 યજ્ઞાર્થે જે કરે કર્મ, તે સર્વ લય પામતું. ૨૩

બ્રહ્માર્ચુ બ્રહ્મનિષ્ઠે જે બ્રહ્માન્ત્ય બ્રહ્મ-અગ્નિમાં,
 બ્રહ્મકર્મની નિષાધી બ્રહ્મરૂપ જ થાય તે. ૨૪
 કોઈ યોગી કરે માત્ર દેવ-યજ્ઞ-હિમામના;
 કોઈ બ્રહ્માગ્નિમાં યજ્ઞ યજ્ઞ વડે જ હોમતા. ૨૫
 શ્રોત્રાદિ ઇદ્રિયો કોઈ હોમતા સંવમાગ્નિમાં;
 શબ્દાદિ વિષયો કોઈ હોમતા ઇદ્રિયાગ્નિમાં. ૨૬

- કેઈ સૌ ઇન્દ્રિયોનાં ને પ્રાણોનાં કર્મ હોમતા
જ્ઞાનથી અગ્નિ ચેતાવી આત્મસંયમયોગનો. ૨૭^૦
- દ્રવ્ય, તપ તથા યોગ, સ્વાધ્યાય, જ્ઞાન સાધને,
જુદા જુદા કરે યજ્ઞો, વ્રતસજ્જ, પ્રયત્નવાન. ૨૮
- અપાને પ્રાણને હોમે, તથા પ્રાણે અપાનને,
અપાન-પ્રાણને રોકી પ્રાણાયામ-ઉપાસકો. ૨૯
- આહાર નિયમે આણી કેા હોમે પ્રાણ પ્રાણમાં;
યજ્ઞથી પાપ ટાળેલા યજ્ઞવેત્તા બધાય આ. ૩૦
- યજ્ઞશેષસુધાભોગી પામે બ્રહ્મ સનાતન;
આ લોકે ના વિનાયજ્ઞ, તો પછી પરલોક કયાં? ૩૧^૧
- બહુ પ્રકારના આવા વેદમાં યજ્ઞ વર્ણવ્યા,
સૌ તે કર્મે થતા જાણુ, એ જાણ્યે મોક્ષ પામશે. ૩૨
- દ્રવ્યોના યજ્ઞથી રૂડા જાણવો જ્ઞાનયજ્ઞને;
જ્ઞાનમાં સઘળાં કર્મ પૂરેપૂરાં સમાય છે. ૩૩
- નમીને, પ્રશ્ન પૂછીને, સેવીને જ્ઞાન પામ તું;
જ્ઞાનીઓ તત્ત્વના દ્રષ્ટા તને તે ઉપદેશશે. ૩૪
- જે જાણ્યેથી ફરી આવો તને મોહ થશે નહીં;
જેથી પેખીશ આત્મામાં - મુજમાં જૂતમાત્ર તું. ૩૫
- હશે તું સર્વ પાપીમાં મહાપાપીય જો કદી,
તોયે તરીશ સૌ પાપ જ્ઞાનનીકા વડે જ તું. ૩૬

જેમ લભુકતો અગ્નિ કરે છે લસ્મ કાષ્ટ સૌ,
 તેમ ચેતેલ જ્ઞાનાગ્નિ કરે છે લસ્મ કર્મ સૌ. ૩૭
 નથી જ જ્ઞાનના જેવું પવિત્ર જગમાં કંઈ;
 સિદ્ધયોગી, યથાકાળે, જાણે તે આત્મમાં સ્વયં. ૩૮

મેળવે જ્ઞાન શ્રદ્ધાળુ, જે જિતેન્દ્રિય, તત્પર;
 મેળવી જ્ઞાનને પામે શીઘ્ર પરમ શાંતિને. ૩૯
 અજ્ઞાની ને અશ્રદ્ધાળુ, સંશયીનો વિનાશ છે;
 આ લોક, પરલોકે ના, સુખે ના સંશયી લોકે. ૪૦

યોગથી કર્મને છાડ્યાં, જ્ઞાનથી સંશયો હણ્યા,
 એવા આત્મવશીને તો કર્મો જાંધી થકે નહીં. ૪૧
 માટે અજ્ઞાનથી બિઠ્યો આ જે હૃદય-સંશય,
 જ્ઞાનખડ્ગે હણી તેને યોગે યા સ્થિર, બિઠ તું. ૪૨

અધ્યાય ૫ મો

જ્ઞાનદશા

અર્જુન બોલ્યા —

કહો સંન્યાસ કર્મોનો, યોગનોયે કહો તમે;
બેમાંથી એક જે રૂઢો, તે જ નિશ્ચયથી કહો. ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

કર્મસંન્યાસ ને યોગ બંનેયે ત્રેયકારક;
બેમાંથી કર્મનો યોગ કર્મસંન્યાસથી ચડે. ૨
જાણો તે નિત્ય-સંન્યાસી રાગ-દ્વેષ ન જે વિષે;
દંદ મુક્ત થયેલો તે છૂટે બંધનથી મુખે. ૩
બાળકો સાંખ્ય ને યોગ કહે ભિન્ન, ન પડિતો;
બેમાં એકેયને પૂરો પામતાં કળ મેળવે. ૪^૦
જે સ્થાન મેળવે સાંખ્યો, યોગીયે તે જ પામતા;
એક જ સાંખ્ય ને યોગ દેખે જે, તે જ દેખતા. ૫
પણ દુઃખે જ સંન્યાસ પામવો યોગના વિના;
મુનિ જે યોગમાં મુક્ત, શીઘ્ર તે બ્રહ્મ મેળવે. ૬

યોગમુક્ત, વિશુદ્ધાત્મા, જીતેલો મન-ઇન્દ્રિયો,
સર્વ ભૂતતણા આત્મા તે ન લેપાય કર્મથી. ૭
જુએ, મુણે, અડે, સૂઘે, જમે, ઊઘે, વહે, ફરે,
શ્વાસ લે, પકડે, છોડે, ખોલે-મીચેય આંખને. ૮

ઇદ્રિયો નિજ કર્મોમાં વતો છે એમ બાહ્યતો,
 માને તત્ત્વજ્ઞ યોગી કે “હું કશું કરતો નથી.” ૯
 બ્રહ્માર્પણ કરી કર્મ છોડી આસક્તિને કરે,
 પાપથી તે ન લેપાય, પાણીથી પદ્મપાન-યો. ૧૦
 શરીરે, મન-બુદ્ધિએ, માત્ર વા ઇદ્રિયે કરે,
 આત્માની શુદ્ધિને કાળે યોગી નિઃસંગ કર્મને. ૧૧
 યોગી કર્મકળો છોડી નિષ્ઠાની શાંતિ મેળવે;
 અયોગી કળનો લોભી બંધાતો વાસના વડે. ૧૨
 સૌ કર્મો મનથી છોડી, સુખે આત્મવશી રહે
 નવદારપુરે દેહી; ના કરે કારવે કંઈ. ૧૩
 ન કર્તાપણું, ના કર્મો સર્જતો લોકનાં પ્રભુ;
 ન કર્મકળયોગેય, સ્વભાવ જ પ્રવર્તતો. ૧૪
 લે નહીં કોઈનું પાપ, ન તો પુણ્યેય તે વિભુ;
 અજ્ઞાને જ્ઞાન હંકાયું, તેણે સૌ મોહમાં પડે. ૧૫
 જેમનું આત્મ-અજ્ઞાન પામ્યું વિનાશ જ્ઞાનથી,
 તેમનું સૂર્ય-શું જ્ઞાન પ્રકાશે પરમાત્મને. ૧૬
 જેની આત્મા વિષે બુદ્ધિ, નિષ્ઠા, તત્પરતા, મન,
 ધોવાયાં જ્ઞાનથી પાપો, તેને જન્મ નહીં ફરી. ૧૭
 વિદ્વાન વિનથી વિષે, તેમ ચાંડાળને વિષે,
 ગાયે, ગજેય, શ્વાનેયે જ્ઞાનીને સમદષ્ટિ છે. ૧૮
 અહીં જ ભવ તે જીત્યા, સ્થિર જે સમબુદ્ધિમાં;
 નિર્દોષ સમ છે બ્રહ્મ, તેથી તે બ્રહ્મમાં ઠર્યા. ૧૯

ન રાચે તે મળ્યે પ્રિય, નહીં મૂંઝાય અપ્રિયે;
 અમૂઢ, સ્થિર બુદ્ધિ તે બ્રહ્મજ્ઞ, બ્રહ્મમાં ઠર્યો. ૨૦
 વિષયોમાં અનાસક્ત બાણે જે આત્મમાં સુખ;
 તે બ્રહ્મ યોગમાં યુક્ત અક્ષય સુખ લોગવે. ૨૧^૦
 કાં જે ઇન્દ્રિયના લોગો દુઃખકારણ માત્ર તે;
 જિપજે ને વળી નાશે, જ્ઞાની રાચે ન તે વિષે. ૨૨^૦
 કામ ને ક્રોધના વેગો છૂટ્યા પહેલાં જ દેહથી,
 અહીં જ જે સહી બાણે, તે યોગી, તે સુખી નર. ૨૩
 પ્રકાશ, સુખ ને શાંતિ જેને અંતરમાં મળ્યાં,
 થયેલો બ્રહ્મ તે યોગી બ્રહ્મનિર્વાણ પામતો. ૨૪
 પામતા બ્રહ્મનિર્વાણ ઋષિઓ ક્ષીણપાપ જે,
 અસંશયી, જિતાત્મા ને સર્વભૂતહિતે મગ્યા. ૨૫
 કામ ને ક્રોધથી મુક્ત, યતિ જે, આત્મનિગ્રહી,
 રહે તે આત્મજ્ઞાનીને બ્રહ્મનિર્વાણ પાસમાં. ૨૬
 વિષયોને કર્યા દૂર, દૃષ્ટિ ભૂ-મધ્યમાં ધરી,
 નાકથી આવતાબતા પ્રાણાપાન કર્યા સમ, ૨૭
 વશેન્દ્રિય મનોબુદ્ધિ મુનિ મોક્ષપરાયણ,
 ટાળ્યાં ઇચ્છા-ભય-ક્રોધ, તે મુનિ મુક્ત તો સદા. ૨૮
 મ'ને સૌ ભૂતનો મિત્ર, સર્વ-લોક-મહેશ્વર,
 યજ્ઞ ને તપનો લોકતા બાણી તે શાંતિ પામતો. ૨૯

ચિત્તનિરોધ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

ક્ષણનો આશરો છોડી કરે કર્તાવ્ય કર્મ જે,
 તે સંન્યાસી તથા યોગી, ન જે નિર્વશ, નિષ્ક્રિય. ૧
 સંન્યાસ જે કહે લોકે, તેને તું યોગ બાણુજે;
 વિના સંકલ્પને છોડ્યે યોગી થાય ન કોઈયે. ૨
 યોગમાં ચઢવા ઠાજે કારણ કર્મ તો કહ્યું;
 યોગે સિદ્ધ થયેલાને કારણ શાંતિ તો કહ્યું. ૩
 જ્યારે બિંધ્યલોભે કે ક્રોધે આસક્ત થાય ના,
 સર્વ સંકલ્પસંન્યાસી, યોગસિદ્ધ થયો ગણા. ૪
 આપને તારવો આપે, આપને ન હુખાડે;,
 આપ જ આપનો બંધુ, આપ જ શત્રુ આપનો. ૫
 છતે જે આપને આપ, તે આત્મા આત્મનો સખા;
 જે અજિતેલ આત્મા તો વતે આત્મા જ શત્રુ-થો. ૬
 શાંતચિત્ત જિતાત્માનો, પરમાત્મા સમ્પાદિમાં
 ટાઢે-તાપે સુખે-દુઃખે, માનાપમાનમાં રહે. ૭
 જ્ઞાનવિજ્ઞાનથી વૃક્ષ, પ્રહ્લનિષ્ઠ, જિતેન્દ્રિય,
 સુક્ત તેથી કહ્યો યોગી, સમલોપાસકાદ્યન. ૮

વા'લા, વેરી, સખા, મધ્ય, ઉઠાસી, દ્રેધ્ય ને સગા,
સાધુ-અસાધુમાં જેને સમખુદ્ધિ, વિશેષ તે. ૬

આશા-પરિશ્રદ્ધા છોડી, મનખુદ્ધિ કરી વશ,
યોગીએ યોજવો આત્મા, એકાંતે, નિત્ય, એકલા. ૧૦
શુદ્ધ સ્થળે ક્રમે નાંખી દર્ભ, ચર્મ અને પટ,
ન બહુ ઊંચું કે નીચું સ્થિર આસન વાળવું. ૧૧
કરીને મન એકાગ્ર, શેકી ચિત્તેન્દ્રિયક્રિયા
બેસીને આસને યોગ યોજવો આત્મશુદ્ધિનો. ૧૨^૦
ઠાયા, મસ્તક ને ડાઠ સીધાં, નિશ્ચળ ને સ્થિર;
રાખવી દૃષ્ટિ નાસાગ્રે, આસપાસ ન લાળવું. ૧૩
શાંતવૃત્તિ, ભયે મુક્ત, વ્રતસ્થ, મત્પરાયણ,
મનને સંયમે રાખી મુજમાં ચિત્ત જોડવું. ૧૪
આપને યોજતો યોગી નિત્ય આમ, મનોજથી
પામે છે મોક્ષ દેનારી શાંતિ જે મુજમાં રહી. ૧૫

નહીં અત્યંત આહારે, ન તો કેવળ લાંઘણે,
જાઘ્યે, જાગ્યેય ના આજે, યોગની સાધના થતી. ૧૬
યોગ્ય વિહાર-આહાર, યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કર્મમાં,
યોગ્ય જાગૃતિ ને નિદ્રા તો સીધે યોગ દુઃખહા. ૧૭
નિયમે પૂર્ણ રાખેલું ચિત્ત આત્મા વિષે ઠરે,
નિઃસ્પૃહ કામનાથી સૌ, ત્યારે તે મુક્ત જાણવો. ૧૮

વાયુહીન સ્થળે જેમ હાલે ના જ્યોત દીપની,
સંયમી આત્મયોગીના ચિત્તની ઉપમા ઠહી. ૧૬

યોગાભ્યાસે નિરોધેતું જ્યાં લે ચિત્ત વિરામને,
જ્યાં પેળી આત્મથી આત્મા પામે સંતોષ આત્મમાં; ૨૦
જ્યાં રહું સુખ અત્યંત, ખુદ્ધિચાહ્ય, અર્તીદ્રિય,
તે જાણે, ને રહી તેમાં તત્ત્વથી તે ચળે નહીં; ૨૧
જે મળ્યે અન્ય કે લાભ ન માને તે થકી વધુ;
જેમાં રહી ચળે ના તે મોટાંચે દુઃખથી કદી. ૨૨
દુઃખના યોગથી મુક્ત એવો તે યોગ જાણવો;
પ્રસન્ન ચિત્તથી એવો યોગ નિશ્ચય યોજવો. ૨૩

સંકલ્પે ઊઠતા કામે સંપૂર્ણ સઘળા ત્યજી,
મનથી ઇદ્રિયોને સૌ બધેથી નિયમે કરી, ૨૪
ધીરે ધીરે થવું શાંત ધૃતિને વશ ખુદ્ધિથી,
આત્મામાં મનને રાખી, ચિંતવવું ન કાંઈયે. ૨૫
જ્યાંથી જ્યાંથી ચળી જાય મન અચળ, અસ્થિર,
ત્યાં ત્યાંથી નિયમે લાવી આત્મામાં કરવું વશ. ૨૬
પ્રશાંત-મન, નિષ્પાપ, પ્રદ્વંડ્ય થયેલ આ
શાંત-વિકાર યોગીને મળે છે સુખ ઉત્તમ. ૨૭

આમ નિષ્પાપ તે યોગી આત્માને યોજતો સદા,
સુખેથી પ્રદ્વંડ્ય સંબંધી અત્યંત સુખ ભોગવે. ૨૮

યોગે થયેલ યુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદૃષ્ટિનો
 દેખે સૌ ભૂતમાં આત્મા ને સૌ ભૂતોય આત્મમાં. ૨૯
 જે સર્વત્ર મ'ને દેખે, સર્વને મુજમાં વળી,
 તેને વિયોગ ના મારો, મ'ને તેનોય ના થતો. ૩૦
 જે લગ્ને એક નિષ્ઠાથી સર્વ ભૂતે રહ્યા મ'ને,
 વર્તતાં સર્વ રીતેયે તે યોગી મુજમાં રહ્યો. ૩૧
 આત્મસમાન સર્વત્ર જે દેખે સમખુદ્ધિથી,
 જે આવે મુખ કે દુઃખ, તે યોગી શ્રેષ્ઠ માનવો. ૩૨
 અર્જુન બોલ્યા —

સમત્વખુદ્ધિનો યોગ તમે જે આ કહ્યો મ'ને,
 તેની ન સ્થિરતા દેખું, કાં જે ચંચળ તો મન. ૩૩
 મન ચંચળ, મસ્તાની, અતિશે બળવાન તે,
 તેનો નિગ્રહ તો માનું વાયુ શો કપરો ધણો. ૩૪
 શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

મન ચંચળ તો, સાચે, રોકવું કપરું અતિ,
 તોયે અભ્યાસ-વૈરાગ્યે તેને ઝાલવું શક્ય છે. ૩૫
 આત્મસંયમ ના હોય, તો માનું યોગ દુર્લભ;
 પ્રયત્નથી જિતાત્માને ઉપાયે શક્ય પામવો. ૩૬
 અર્જુન બોલ્યા —

અચતિ પણ શ્રદ્ધાળુ, યોગથી બ્રહ્મ ચિત્તનો,
 યોગ સિદ્ધિ ન પામેલો તેવાની ગતિ શી થતી ? ૩૭

પામે નાશ નિરાધાર છૂટી દેા વાદળી સમી,
 બન્નેથી તે થઈ બ્રહ્મ, બૂલેલો બ્રહ્મ માર્ગને ? ૩૮
 મારો સંશય આ, કૃષ્ણ, સંપૂર્ણ લાંગવો ઘટે,
 નથી આપ વિના દોઈ જે આ સંશયને હણે. ૩૯

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

અહાં કે પરલોકેયે તેનો નાશ નથી કહી;
 બાપુ, કલ્યાણ માર્ગે દેા દુર્ગતિ પામતો નથી. ૪૦
 પામી તે પુણ્ય લોકોને, વસીને દીર્ઘકાળ ત્યાં,
 શુચિ શ્રીમાનને ઘેર જન્મ લે યોગબ્રહ્મ તે. ૪૧
 વા બુદ્ધિમાન યોગીને કુળે જ જન્મ તે ધરે;
 ઘણો દુર્લભ તો આવો પામવો જન્મ આ જગે. ૪૨
 ત્યાં તે જ બુદ્ધિનો યોગ મેળવે પૂર્વ જન્મનો;
 ને દરી સિદ્ધિને માટે કરે આગળ ચત્ત તે. ૪૩
 પૂર્વના તે જ અભ્યાસે ખેંચાય અવશેષ તે;
 યોગ જિજ્ઞાસુયે તેથી શબ્દની પાર જાય તે. ૪૪
 ખંતથી કરતો ચત્ત હોયોથી મુક્ત તે થઈ,
 ઘણા જન્મે થઈ સિદ્ધ યોગી પામે પરં ગતિ. ૪૫

તપસ્વીથી ચડે યોગી, જ્ઞાનીઓથીય તે ચડે,
 કર્મીઓથી ચડે યોગી, તેથી યોગી તું, પાર્થ, થા. ૪૬
 યોગીઓમાંય સર્વેમાં જે શ્રદ્ધાળુ મ'ને લજે,
 મારામાં ચિત્તને પ્રોઈ, તે યોગી શ્રેષ્ઠ મેં ગણ્યો. ૪૭

જ્ઞાનવિજ્ઞાન

શ્રી ભગવાન બોલ્યા—

- આસક્ત મુજમાં, મારા આશ્રયે યોગ યોજતો,
જેમ સમગ્ર નિઃશંક મને જાણીશ, તે સુષુ. ૧
- વિજ્ઞાન સાથે આ જ્ઞાન સંપૂર્ણ કહું છું તને,
જે જાણ્યાથી પછી બીજું જગે ના જાણવું રહે. ૨
- હજારો માનવે કોક સિદ્ધિનો ચત્ત આદરે;
ને સિદ્ધ યતિઓમાંયે કો'જ તત્ત્વે લહે મ'ને. ૩
- બૂ, જળ, અગ્નિ, વા, વ્યોમ, મન, બુદ્ધિ, અહંકૃતિ—
આ આઠ રૂપના ભેદે મારી પ્રકૃતિ છે રહી. ૪
- આ તો આપર, છે અન્ય પર પ્રકૃતિ તે થકી;
શુવરૂપ થઈ જેણે, જાણુ, આ જગને ધરું. ૫
- આ બેથી સઘળાં જૂતો બિપજે એમ જાણજે;
આખા જગતનો, પાર્થ, હું જ ઉત્પત્તિને લય. ૬
- બીજું કોઈ નથી તત્ત્વ મારાથી પર જે ગણો;
હું-માં આ સૌ પરોવાયુ—દોરામાં મણકા સમું. ૭
- રસ હું જળમાંહી છું, પ્રભા છું સૂર્ય ચંદ્રમાં;
ઑ (૩)^૧ વેદે, નલે શબ્દ, નરોમાં પુરુષાતન. ૮
- પવિત્ર ગંધ પૃથ્વીમાં, અગ્નિમાં હું પ્રકાશ છું;
શુવન સર્વ જૂતોમાં, તપસ્વીઓ વિષે તપ. ૯

તું જાણુ સર્વ જૂતોતું, મ'ને બીજ સનાતન,
 હું બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિ, તેજસ્વીઓતું તેજ હું. ૧
 કામ ને રાગથી મુક્ત બળ હું બળવાનતું;
 ધર્મથી ન વિરોધી જે એવો હું કામ જૂતર્મા. ૧૧

વળી સાર્વિક જે લાવો, રજ ને તમનાય જે,
 મારા થકી જ તે જાણુ, તેમાં નહીં હું, તે હું-માં. ૧૨
 આવા ત્રિશુલના લાવે મોહોલુ સર્વ આ જગત;
 એજાણે ના મ'ને, જે હું તે સૌથી પર અબ્યય. ૧૩
 દૈવી શુભમથી મારી માયા આ અતિ દુસ્તર;
 મારે જ શરણે આવે, તે આ માયા તરી જતા. ૧૪
 મારે ન શરણે આવે પાપી, મૂઠ, નરાધમો,
 માયાએ જ્ઞાન લૂંટેલા, આસુરી લાવ સેવતા. ૧૫

ચાર પ્રકારના ભક્તો પુણ્યશાળી લજે મ'ને;
 આર્ત, નિશાસુ, અર્થાર્થી, ચોથો જ્ઞાની, પરંતપ. ૧૬
 તેમાં જ્ઞાની, સદાચોળી, અનન્ય ભક્ત, શ્રેષ્ઠ છે;
 જ્ઞાનીને હું ઘણો વા'લો, તેયે છે મુજને પ્રિય. ૧૭
 તે સહુ સજ્જનો કિંતુ જ્ઞાની આત્મા જ છે મુજ;
 મારામાં તે રહ્યો યુક્ત, જેનાથી શ્રેષ્ઠ ના ગતિ. ૧૮
 ઘણાયે જન્મને અંતે જ્ઞાની લે શરણું મુજ;
 'સર્વ આ પ્રદા' જાણે તે મહાત્મા અતિ દુર્લભ. ૧૯

કામોએ જ્ઞાન લૂંટેલા લજે તે અન્ય દેવતા
 તે તે નિયમો રાખી — બાંધ્યા પ્રકૃતિએ નિજ. ૨૦
 ઇચ્છે જે રૂપમાં જે જે શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજવા,
 તેની તેની હું તેવી જ દંડ શ્રદ્ધા કરાવું હું. ૨૧
 તેવી શ્રદ્ધા લયો તેની વાંછતો તે પ્રસન્નતા;
 તેનાથી મેળવે કામો, મેં જ નિર્માણ જે કર્યાં. ૨૨
 નાશવંત ફળો પામે જનો તે અહપણુદિના;
 દેવોના લક્ષ્મી દેવોને, મારા લક્ષ્મી મ'ને મળે. ૨૩
 અવ્યક્ત તે થયો વ્યક્ત, માને મૂઢ જનો મ'ને,
 ન જાણતા પરંભાવ, મારો અવ્યય ઉત્તમ. ૨૪^૦
 દંકાયો યોગ માયાએ ના હું પ્રગટ સર્વને;
 આ મૂઢ લોહ જાણે ના અજન્મા, અવ્યયી મ'ને. ૨૫
 ભૂતો જે થયા પૂર્વે, આજે છે ને હવે થશે,
 હું તો તે સર્વને જાણું, મ'ને કૌ જાણવું નથી. ૨૬
 રાગ ને દ્વેષથી ભેદે દંડોનો મોહ ચિત્તમાં,
 તેથી સંસારમાં સર્વે ભૂતોને મોહ થાય છે. ૨૭
 પણ જે પુણ્યશાળીનાં પાપકર્મ જળી ગયાં,
 તે દંડ મોહ છૂટેલા મ'ને દંડ વ્રતે લજે. ૨૮
 જે મારે આશ્રયે મડે છૂટવા જન્મમૃત્યુથી,
 બ્રહ્મ, સંપૂર્ણ અધ્યાત્મ, સર્વ કર્મેય તે લહે. ૨૯
 સાધિભૂતાધિદેવે જે, સાધિયજ્ઞે મ'ને લહે,
 જાણે પ્રયાણ કાળેયે મને તે યુક્તચિત્તના. ૩૦^૦

અધ્યાય દ્વિતીય

યોગીનો દેહત્યાગ

અર્જુન જોડ્યા —

શું તે પ્રહ્લ ? શું અધ્યાત્મ ? શું કર્મ, પુરુષોત્તમ ?
અધિભૂત કહે શાને ? શું, વળી, અધિદેવ છે ? ૧°
અધિયજ્ઞ અહીં દેહે કાણુ ને કેમ છે રહ્યો ?
તમને અન્તવેળાએ યતિએ કેમ બાળુવો ? ૨°

શ્રી કૃષ્ણવાન જોડ્યા —

અક્ષર તે પરપ્રહ્લ, અધ્યાત્મ તો સ્વભાવ જે;
બૂતો સૌ ઉપબંધે તે વિસર્ગ કર્મ બાળુલુ. ૩°
ક્ષર ને જીવના ભાવે અધિભૂતાધિદેવ તે;
અધિયજ્ઞ હું પોતે જ દેહીના દેહમાં અહીં. ૪°
મ'ને જ સ્મરતો અંતે છોડી જાય શરીર જે,
મારે જ ભાવ તે પામે, તેમાં સંશય ના કર્યો. ૫°
જે જે ચે સ્મરતો ભાવ છોડી જાય શરીરને,
તેને તેને જ તે પામે સદા તે ભાવથી ભર્યો. ૬°
માટે અખંડ તું મારી સ્મૃતિને રાખતો લડ;
મનજુદ્ધિ મ'ને અર્થે મ'ને નિઃશંક પામશે. ૭°

અહ્યાસ યોગમા યુક્ત મન બીજે ભમે નહી,
અખ ડચિતને પામે પરંપુરુષ દિવ્ય તે. ૮

પુરાણ, સર્વસ, જગન્નિયતા,
સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સહુના વિધાતા,
આદિત્યવર્ણા, તમથીય પાર,
અચિત્યરૂપ સ્મરતો સદા જે. ૯

પ્રયાણકાળે સ્થિર ચિત્ત રાખી,
લે ભક્તિ સાથે બળ યોગનુયે,
ભવા વચે પ્રાણ સુગીત આણી,
યોગી પરપૂરુષ દિવ્ય પામે. ૧૦

જેને કહે 'અક્ષર' વેદવેત્તા,
જેમા વિરાગી ચિત્તો પ્રવેશે,
જે ઇચ્છતા રાખતા બ્રહ્મચર્ય,
કહુ તને તે પદ સારરૂપે ૧૧

રાકીને ઇન્દ્રિય દારો, રૂધીને હૃદયે મન,
સ્થાપીને તાબવે પ્રાણ, સખીને યોગ ધારણા, ૧૨

ઓ (૩)^૧ એકાક્ષરી બ્રહ્મ ઉચ્ચારી સ્મરતો મ'ને,
જે જાય દેહને છોડી, તે પામે છે પરગતિ. ૧૩

સતત એક ચિત્ત જે સદા સભારતો મ'ને,
તે નિત્ય યુક્ત યોગીને સે'જે હુ પ્રાપ્ત થાઈ છુ. ૧૪

મ'ને પોંચી મહાત્માઓ, પામેલા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિને,
 વિનાશી, દુઃખતું ધામ, પુનર્જન્મ ધરે નહીં. ૧૫
 પ્રજ્ઞાના લોક પર્યંત આવાગમન સર્વને;
 પરંતુ મુજને પામી પુનર્જન્મ રહે નહીં. ૧૬

હજાર યુગનો દા'ડો હજાર યુગની નિશા;
 પ્રજ્ઞાના દિનરાત્રીના વિદ્વાનો એમ જાણતા. ૧૭
 અવ્યક્તથી બધી વ્યક્તિ નીકળે દિન ઊગતાં;
 રાત્રી ઘટાં ફરી પામે તે જ અવ્યક્તમાં લય. ૧૮
 તે જ આ જૂતો સંઘ ઊડી ઊડી મટી જતો,
 પરાધીનપણે રાત્રે; નીકળે દિન ઊગતાં. ૧૯
 તે અવ્યક્ત થકી જિંચે બીજો અવ્યક્ત ભાવ છે;
 તે શાશ્વત નહીં નાશે, જૂતો સૌ નાશ પામતાં. ૨૦
 કહ્યો અક્ષર, અવ્યક્ત, કહી તેને પરંતિ;
 જે પામ્યે ન ફરે ફેરા,— તે મારું ધામ છે પરં. ૨૧.
 પરં પુરુષ તે પ્રાપ્ત થાય અનન્ય ભક્તિથી —
 જેના વિષે રહે જૂતો, જેનો વિસ્તાર આ બધો. ૨૨

જે કાળે છોડતાં દેહ યોગી પાછા ફરે નહીં;
 જે કાળે ફરે પાછા, તે કાળ કહું છું હવે. ૨૩
 અગ્નિજ્યોતે, દિને, શુકલે, છ માસે ઉત્તરાયણે,
 તેમાં જે પ્રજ્ઞવેતાઓ જાય તે પ્રજ્ઞ પામતા. ૨૪૦

ધુમાડે, રાત્રીએ, કૃષ્ણે, છ માસે દક્ષિણાયને,
તેમાં યોગી ફરે પાછો પામીને ચંદ્રજ્યોતિને. ૨૫°
શુક્લ-કૃષ્ણ ગણી આ બે ગતિ વિશ્વે સનાતન;
એકથી થાય ના ફેરા, બીજીથી ફરતો વળી. ૨૬

ફિઆવા બે માર્ગ જાણે તે યોગી મોહ પડે નહીં;
તે માટે તું સદાકાળ યોગયુક્ત બની રહે. ૨૭
વેદો તણાં, યજ્ઞ-તપો તણાંયે,
દાનો તણાં પુણ્ય ફળો કહ્યાં બે;
તે સર્વ આ જ્ઞાન વડે વટાવી,
યોગી લહે આદિ મહાન ધામ. ૨૮°

અકલાય હો જ્ઞાનનો સાર

શ્રી ભગવાન બોલ્યા --

તને નિખાપને મારું સારમાં સાર જ્ઞાન આ
કહું વિજ્ઞાનની સાથે, જે જાણ્યે દોષથી છૂટે. ૧

શ્રેષ્ઠ વિદ્યા, પરંસાર, આ છે ચવિત્ર ઉત્તમ;
અનુભવાય પ્રત્યક્ષ, સુકર, ધર્મ્ય, અક્ષય. ૨

જે મનુષ્યો અગ્રદ્વાથી માને આ ધર્મને નહીં;
તે ફરે મૃત્યુસંસારે, મ'ને તે પામતા નહીં. ૩

અવ્યક્ત રૂપ હું-થી જ દેહાયું સર્વ આ જગત્;
હું-માં રહ્યાં બધાં બૂતો, હું તેમાંથી રહ્યો નથી. ૪

નથીયે કેા હું-માં બૂતો, જો મારો યોગ ધર્મીરી;
બૂતાધાર, ન બૂતોમાં, બૂત-સર્જક-રૂપ હું. ૫

સર્વગામી મહા વાયુ નિત્ય આકાશમાં રહે;
તેમ સૌ બૂત મારામાં રહ્યાં છે, એમ જાણજે. ૬

કલ્પના અંતમાં બૂતો મારી પ્રકૃતિમાં બળે;
આરંભ કલ્પનો યાતાં સર્જું તે સર્વને ફરી. ૭

નિજ પ્રકૃતિ આધારે સર્જું હું ફરી ફરી;
સર્વ આ બૂતનો સંઘ બળે પ્રકૃતિને વશ. ૮

પણ તે કોઈયે કર્મ મુજને બાંધતાં નથી;
તાં જે રહ્યો ઉદાસી થો કર્મે આસક્તિહીન હું. ૬૦
પ્રકૃતિ પ્રસવે યદિ મારી અધ્યક્ષતા વડે;
તેના કારણથી થાય જગનાં પરિવર્તનો. ૧૦૦

અવળણે મ'ને મૂઢા માનવી કેહને વિષે;
ન જાણતા પરંભાવ મારો ભૂત મહેશ્વરી. ૧૧
વૃથા આશા, વૃથા કર્મો, વૃથા જ્ઞાન કુખુદિનાં;
રાક્ષસી-આસુરી જેઓ સેવે પ્રકૃતિ મોહિની. ૧૨

મહાત્માઓ મ'ને જાણી ભૂતોનો આદિ અવ્યય;
અનન્ય મનથી સેવે દેવી પ્રકૃતિ આશયાં. ૧૩
કીર્તિ મારી સદા ગાતા, યતનવાન, વ્રતે દૈદ,
લક્ષિતથી મુજને વંદી ઉપાસે નિત્ય યોગથી. ૧૪૦
જ્ઞાનયજ્ઞેય કોઈકે સર્વવ્યાપી મ'ને જાણે;
એકલાવે, પૃથગ્લાવે, બહુ રીતે ઉપાસતા. ૧૫
હું છું કલુ, હું છું યજ્ઞ, હું સ્વધા, હું વનસ્પતિ;
મંત્ર હું, ધૃત હું શુદ્ધ, અગ્નિ હું, હું જ આહુતિ: ૧૬
હું જ આ જગનો ધાતા, પિતા, માતા, પિતામહ;
જ્ઞેય, પવિત્ર જ્ઞાંકાર, ઋગ્, યજુર્, સામવેદ હું. ૧૭
પ્રભુ, હતાં, સુદૃઢ, સાક્ષી, નિવાસ, શરણુ, ગતિ;
ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થાન, નિધાન, બીજ, અવ્યય.

તપુ હું, બળને જેનું, મેઘને વરસાવું હું;
અમૃત હું, હું છું મૃત્યુ, સત ને અસતેય હું. ૧૯

પી સોમ નિષ્પાપ થઈ ત્રિવેણી

યજ્ઞો વડે સ્વર્ગનિવાસ યાએ;

ને મેળવી પુણ્ય સુરેન્દ્ર લોક,

ત્યાં દેવના વૈભવ દિવ્ય માણે. ૨૦

તે ભોગવી સ્વર્ગ વિશાળ એવું,

પુણ્યો ખૂટ્યે મર્ત્ય વિષે પ્રવેશે;

સકામ તે વૈદિક કર્મમાર્ગી,

આ રીત ફેરા ભવના ફેરે છે. ૨૧

અનન્ય ચિત્તથી જેઓ ફેરે મારી ઉપાસતા,

તે નિત્યસુખ લક્ષ્મીનો યોગક્ષેમ ચલાવું હું. ૨૨

તેમ જે ભક્ત શ્રદ્ધાથી ઉપાસે અન્ય દેવને,

વિધિપૂર્વક ના તોએ, તેયે મ'ને જ પૂજતા. ૨૩

કાં જે હું સર્વ યજ્ઞોનો ભોક્તા ને પ્રભુ છું વળી;

પરંતુ તે પડે, કાં જે ન જાણે તત્ત્વથી મ'ને. ૨૪

દેવપૂજક દેવોને, પિતૃના પિતૃને મળે;

ભૂતપૂજક ભૂતોને, મારા ભક્ત મ'ને મળે. ૨૫

પત્ર પુષ્પ ફલં તોયં જે આપે ભક્તિથી મ'ને,

ભક્તિએ તે અપાયેલું આરોગ્ય ચલવાનનું. ૨૬

જે કરે, ભોગવે વા જે, જે હોમે દાન જે કરે;
 આચરે તથને વા જે, કર અર્પણ તે મ'ને. ૨૭
 કર્મનાં બંધનો આમ તોડીશ સુખ-હુઃખદા;
 સંન્યાસયોગથી સુક્ત મ'ને પામીશ સુક્ત થે. ૨૮
 સમ હું સર્વજૂતોમાં, વા'લા-વેરી મ'ને નથી;
 પણ જે ભક્તિથી સેવે, તેમાં હું, સુખમાંહિ તે. ૨૯

મોટાએ કેા દુરાચારી ઐકચિત્તે લજે મ'ને;
 સાધુ જ તે થયેા માનો, કાં જે નિશ્ચયમાં ઠયો. ૩૦
 શીઘ્ર તે ઘાય ધર્માંત્મા, પામે શાશ્વત શાંતિને;
 પ્રતિજ્ઞા કરું છું મારા ભક્તનો નાશ ના કહી. ૩૧
 સોઝો, વેશ્યો તથા શૂદ્રો, છવેા પાપીય યોનિના,
 જે મારા આશરે હે તો, તેયે પામે પરંગતિ. ૩૨
 ખવિત્ર બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રી ભક્તોની વાત શી પછી ?
 હુઃખી અનિત્ય આ લોકે પામેલો ભજ તું મ'ને. ૩૩
 મન-ભક્તિ મ'ને અર્પ, મ'ને પૂજ, મ'ને નમ;
 મ'ને જ પામશે આવા યોગથી, મત્પસાયણ. ૩૪

અધ્યાય ૧૦મો

વિભૂતિવર્ણન

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

કુરી સાંભળ આ મારું પરમ વેણ, અર્જુન,
જે કહું પ્રેમથી તારા હિતની કામના કરી.

મારા ઉદ્ભવને જાણે ન દેવો કે મહર્ષિઓ;
કેમ જે હું જ છું આદિ સૌ દેવો ને મહર્ષિનો.
જે જાણે હું અજન્મા છું ને અનાદિ, મહેશ્વર;
મોહહીન થયેલો તે છૂટે છે સર્વ પાપથી.

ધૃષ્ટિ, જ્ઞાન, ક્ષમા, સત્ય, અમોહ, શાંતિ, નિઘ્રહ,
જન્મ-મૃત્યુ, સુખો-દુઃખો, ભય-નિર્ભયતા તથા
અહિંસા, સમતા, તૃષ્ટિ, તપ, દાન, યશાયશ,—
હુંથી જ ઊપજે ભાવો સૌ ભૂતોના જુઠાબુદા.
પૂર્વે મહર્ષિઓ સાત, ચાર જે મનુષ્યો થયા —
જેમની આ પ્રજા લોકે—જન્મ્યા સંકટપથી મુજ.
જે જાણે તત્ત્વથી આવાં મારાં યોગ-વિભૂતિને,
અડગયોગ તે પામે, તેમાં સંશય ના કથો.

હું જ છું મૂળ સર્વેનું, પ્રવર્તે મુજથી બધું;
એવું જાણી મ'ને જાની લજતા લક્ષિતલાવથી. ૮
ચિત્ત-પ્રાણ હું-માં પ્રીતા, બોધ દેતા પરસ્પર;
કે'તા મારી કથા નિત્ય, મુખ-સંતોષ પામતા. ૯
એવા અખંડયોગીને લજતા પ્રીતિથી મ'ને —
આપુ તે બુદ્ધિનો યોગ, જેથી આવી મળે મ'ને. ૧૦
રહેલો આત્મલાવે હું, તેજસ્વી જ્ઞાનદીપથી
કરુણાલાવથી તેના અજ્ઞાનતમને હણું. ૧૧

અર્જુન બોલ્યા —

પરંબ્રહ્મ, પરધામ, છો પવિત્ર તમે પરં,
આત્મા, શાશ્વત ને દિવ્ય, અજન્મા, આદિ ને વિભુ: ૧૨
વર્ણવે ઋષિઓ સર્વે તથા દેવર્ષિ નારદ;
અસિત, દેવસ, વ્યાસ, — તમેયે મુજને કહો. ૧૩
તે સર્વ મારું છું સત્ય, જે તમે મુજને કહો;
તમારું રૂપ જાણે ના દેવો કે દાનવો, પ્રભુ ! ૧૪
તમે જ આપને આપે જાણતા, પુરુષોત્તમ !
ભૂતેશ, ભૂતકર્તા હે, દેવદેવ, જગત્પતે ! ૧૫
સંલગ્નાવો મ'ને સર્વે દિવ્ય આત્મવિભૂતિઓ;
જે વિભૂતિ વડે વ્યાખ્યા આ બધા લોકને તમે. ૧૬
યોગેશ, તમને કેવા જાણું ચિંતનમાં સદા ?
શા શા લાવો વિષે મારે તમને ચિંતવા ઘટે ? ૧૭

યોગ-વિભૂતિ વિસ્તારે ફરીથી નિજનાં કહો;
મુણી નથી ધરાતો હું તમારાં વચનામૃત. ૧૮

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

બહે, હે વર્ણુ મુખ્ય મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ;
મારા વિસ્તારને કે'તાં અંત કે આવશે નહીં. ૧૯
હું જ આત્મા રહ્યો સર્વે જૂતોનાં હૃદયે વિયે;
આદિ, મધ્ય તથા અંત, હું જ છું જૂતમાત્રનાં. ૨૦
આદિત્યોનો હું હું વિષ્ણુ, સૂર્ય હું જ્યોતિઓ તણો;
મરીચિ મરુતોનો હું, નક્ષત્રોનો હું અંદ્રમા. ૨૧
સામવેદ હું વેદોનો, દેવોનો ઇંદ્રરાજ હું;
ચેતના સર્વ જૂતોની, મન હું ઇંદ્રિયો તણ. ૨૨
હું જ શંકર રુદ્રોનો, કુબેર યક્ષરાક્ષસે;
વસુઓનો હું છું અગ્નિ, એરુ હું પર્વતો તણો. ૨૩
પુરોહિતો તણો મુખ્ય મ'ને, બ્રાહ્મ, ગૃહસ્પતિ;
સેતાનીઓ તણો સ્કંદ, મુષ્કરોનો હું સાગર. ૨૪
ઋષેશાક્ષર વાણીનો, મહર્ષિઓ તણો ભૃગુ;
જપયજ્ઞ હું યજ્ઞોનો, સ્થાવરોનો હિમાલય. ૨૫
પીપળા સર્વ વૃક્ષોનો, દેવર્ષિઓ હું નારદ;
ચિત્રરથ હું ગંધર્વે, સિદ્ધે કપિલદેવ હું. ૨૬
ઉચ્ચૈઃશ્રવા હું અશ્વોનો, — અમૃતે જિખલ્યો હતો;
ઐરાવત ગજોનો હું, નરોનો હું નરાધિપ. ૨૭

બીજ ને સર્વ જૂતોનું જાણજે '
 હું-વિનાનું નથી લોકે કોઈ ભન
 ન આવે ગણતાં એસા મારી

અધ્યાય ૧૧મો વિરાટદર્શન

અર્જુન બોલ્યા —

- મારા અનુગ્રહાર્થે જે તમે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું
પરં ગૂઢ ક્ષણે તેથી મારે એ મોહ તો ગયો. ૧
- બૃતોના જન્મ ને નાશ મેં સ્પષ્ટિસ્તર આલખ્યા,
તેમ અક્ષય માહાત્મ્ય, તમારા મુખથી, પ્રભુ! ૨
- નિજને વર્ણવો જેમ, તેણે જ, પરમેશ્વર!
ઈન્દ્રી રૂપ જોવાને ઇચ્છું હું, પુરુષોત્તમ! ૩
- મારે તે રૂપને જોવું શક્ય જો માનતા, પ્રભુ!
તો, યોગેશ્વર, દેખાડો નિજ અવ્યય રૂપ તે. ૪

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

- જો તું મારાં બધા રૂપો, સેંકડા ને હજારશી.
બહુ પ્રકારનાં, દિવ્ય, ઘણા આકાર-વર્ણનાં. ૫
- આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિનો, મરુતોય જો;
પૂર્વે કયાદે ન દીઠેલાં એવાં આશ્ચર્યજ્ઞે ઘણાં. ૬
- જો મારા દેહમાં આજે એક માથ અહીં રત્ન
ચરાચર જગત આણું; ઇચ્છે જે અન્ય તેય જો. ૭

ખીજ ને સર્વ જૂતોનું જાણુજે તેય હું જ છું;
હું-વિનાનું નથી લોકે કોઈ જૂત ગરાગર. ૩૯

ન આવે ગણતાં છેડા મારી દિવ્ય વિભૂતિનો;
દિશા માત્ર કહ્યો મેં તે આ વિસ્તાર વિભૂતિનો. ૪૦
જે કોઈ સત્ત્વમાં કાંઈ લક્ષ્મી, વીર્ય, વિભૂતિ વા,
જાણુ, તે સઘળું મારા તેજના અંશથી થયું. ૪૧
અથવા, લાલ શો તારે જાણી વિસ્તારથી ઘણા;
એક જ અંશથી મારા આણું વિશ્વ ધરી રહ્યો. ૪૨

અધ્યાય ૧૧મો

વિરાટદર્શન

અર્જુન બોલ્યા —

- મારા અનુગ્રહાર્થે જે તમે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું
પરં ગૂઢ કહ્યું તેથી મારે એ મોહ તો ગયો. ૧
ભૂતોના જન્મ ને નાશ મેં સવિસ્તર સાંભળ્યા,
તેમ અક્ષય માહાત્મ્ય, તમારા મુખથી, પ્રભુ ! ૨
નિજને વર્ણવો જેમ, તેણું જ, પરમેશ્વર !
ધર્મી રૂપ જોવાને ઇચ્છું હું, પુરુષોત્તમ ! ૩
મારે તે રૂપને જોવું શક્ય જો માનતા, પ્રભુ !
તો, યોગેશ્વર, દેખાડો નિજ અવ્યય રૂપ તે. ૪

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

- જો તું મારાં બધાં રૂપો, સેંકડા ને હજારથી.
બહુ પ્રકારનાં, દિવ્ય, ઘણા આકાર-વર્ણનાં. ૫
આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિનો, મરુતોય જો;
પૂર્વે ક્યારે ન દીઠેલાં એવાં આશ્ચર્ય ને ઘણાં. ૬
જો મારા દેહમાં આજે એક સાથ અહીં રહ્યું
ચરાચર જગત્ આખું; ઇચ્છે જે અન્ય તેય જો. ૭

મ'ને તારા જ આ નેત્રે નહીં જોઈ શકીશ તું
દિવ્ય દષ્ટિ તને આપું, ઈશ્વરી યોગ જો મુજ. ૮

સંજય બોલ્યા —

આમ બોલી પછી કૃષ્ણ-મહાયોગેશ્વરે, નૃપ,
પરમ ઈશ્વરી રૂપ દેખાડ્યું પાથ'ને નિજ. ૯

ઘણાં મોઢાં, ઘણી આંખો, ઘણાં અદ્ભુત રૂપમાં,
ઘણાં આભૂષણો દિવ્ય, ઘણાંક દિવ્ય આયુધો. ૧૦

માળા-વસ્ત્ર ધર્યાં દિવ્ય, અર્યાઓ દિવ્ય ગંધની,
સર્વ આશ્ચર્યથી પૂર્ણ વિશ્વવ્યાપક દેવ તે. ૧૧

આકાશે સામટી ઢીપે હજારો સૂર્યની પ્રભા,
તે, કદી એ મહાત્માના તે જ શી થાય તો ભલે. ૧૨

અનંત ભાતનું વિશ્વ આખુંયે એક ભાગમાં,
દેવાધિદેવના દેહે અર્જુને જોયું તે સમે. ૧૩

પછી અર્જુન આશ્ચર્યે હર્ષદામાંચગાત્રથી,
દેવને હાથ જોડીને નમાવી શિરને વઘો — ૧૪

અર્જુન બોલ્યા —

હે દેવ, દેખું તમ દેહમાં સૌ

દેવો તથા ભૂત સમૂહ નાના;^૧

પ્રજ્ઞા વિરાજે કમલાસને આ,

ને દિવ્ય સર્પો, ઋષિઓય સર્વે.

- અનેક નેત્રો-મુખ-હાથ-પેટો,
 અનંત રૂપો તમ સર્વ બાજુ;'
 દેખું નહીં અંત, ન મધ્ય-આદિ
 તમારું વિશ્વેશ્વર, વિશ્વરૂપ ! ૧૬
- ધારી ગદા-ચક્ર-કિરીટ દીપો
 બધી દિશે તેજતણા સમૂહે;
 તપાવતા સૂરજ-અગ્નિ-જ્યોતિ
 જોવા તમે શક્ય ન, અપ્રમેય ! ૧૭
- તમે પરં અક્ષર, જ્ઞેયતત્ત્વ,
 તમે મહા આશ્રય વિશ્વનું આ;
 અનાશ છો, શાશ્વતધર્મપાળ,
 જાણું તમે સત્ય અનાદિ દેવ. ૧૮
- અનાદિ મધ્યાન્ત, અનંત-શક્તિ,
 અનંત હાથો, શશિસૂર્યનેત્ર;
 પેણું તમારે મુખ અગ્નિ ઝોળો,
 તેમે સ્વતેજે જગ આ તપાવો. ૧૯
- આ વ્યોમપૃથ્વીતણું અંતરાળ,
 દિશાય સૌ એક તમે જ વ્યાપ્યાં;
 તમારું આ અદ્ભુત ઉગ્ર રૂપ
 દેખી ત્રિલોકી અકળાય, દેવ ! ૨૦
- આ દેવસંઘો તમમાંહિ પેસે,
 કેા' હાથ જોડી વિનવે ભયેથી;

‘સ્વન્તિ’ ભાણી સિદ્ધ-મહર્ષિ-સંઘો
અનેક સ્તોત્રે તમને સ્તવે છે. ૨૧

આદિત્ય, રુદ્રો, વસુ, વિશ્વદેવો,
સાધ્યો, કુમારો, મરુતોય, પિત્રી,
અધર્વ, યજ્ઞો, અસુરોય, સિદ્ધો,
આશ્વર્યથી સૌ તમને નિહાળે. ૨૨

મહોં-નેત્ર ઝાઝાં, વિકરાળ દાદો,
હાથો, પગો ને ઉદરોય ઝાઝાં,
વિરાટ આ રૂપ તમારું ભાળી,
પામે વ્યથા લોક બધા અને હું. ૨૩

જોડે અદેહા, બહુ રંજનાના,
પુલ્લાં મુખો, દીપ વિશાળ ડાળાં;
તેજે ભરેલા તમને નિહાળી,
મૂઝાઉ ને ધીરજ શાંતિ ખોઉં. ૨૪

જેતાં જ સર્વે પ્રલયાગ્નિ જેવાં
મુખો તમારાં, વિકરાળ દાદો,
દિશા ન સૂઝે, નહિ શાંતિ લાગે,
પ્રસન્ન થાઓ, જગના નિવાસ! ૨૫

વગી, બધા આ ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રો,-
જૂથો તણા સર્વ સમૂહ સાથે,-
આ ભીષ્મ, આ દ્રોણ જ, સૂત કણ્વ,-
સાથે અમારાય મહાન યોદ્ધા,- ૨૬

પેસે ત્વરાથી મુખની તમારી
 બિહામણી ને વિકરાળ દાઢે;
 દાંતો તણાં અંતરમાંહિ કેઈ
 ચોંટ્યા દિસે ચૂર્ણ બનેલ માથે. ૨૭

નદીતંણા જેમ બળપ્રવાહો,
 વેગે સમુદ્રો પ્રતિ ઢોલ મૂકે;
 ઝોળો ભર્યાં તેમ મુખે તમારાં
 દોડે બધા આ નરલોક વીરો. ૨૮

જ્વાળા વિષે જેમ પતંગ પેસે
 વિનાશ-કાળે અતિવેગ સાથે;
 લોકો તમારાં મુખમાંહિ તેમ
 નાશાર્થ પેસે અતિવેગ સાથે. ૨૯

થસી બધેથી, બળતાં મુખોમાં
 જીલો વડે લોક સમગ્ર ચાટે;
 પ્રલો ! તપાવે કિરણો તમારાં
 ભરી ત્રિલોકી અતિહિત તેજે. ૩૦

છો કાણુ, બોલો, વિકરાળ રૂપી ?
 તમને નમું હું, પરમેશ, રીઝો;
 પિછાણુ ઇચ્છું નિજ, આદિદેવ,
 પ્રવૃત્તિ બણી શકું ના તમારી. ૩૧

શ્રી ભગવાન ખડકા —

છું કાળ બિઠયો જગનાથકારી,
 સહારવા લોક અહીં પ્રવર્ત્યો;
 તારા વિનાયે બચશે ન કોઈ
 જે આ ખડા સૈનિક સામસામા. ૩૨
 તેથી, ખડો થા, યશ મેળવી લે,
 વેરી હણી ભોગવ રાજ્ય ઝાલિ;
 પૂર્વે જ છે મેં જ હણેલ તેને,
 નિમિત્ત થા માત્ર તું, સધ્યસાચી ! ૩૩
 શું ભીષ્મ, કે દ્રોણ, જયદ્રથેય,
 કે કર્ણ કે અન્ય મહાન યોદ્ધા,—
 મેં છે હણ્યા, ખાવ તું, છોડ ચોદ,
 તું જૂઝ, ભૂતીશ સ્થે સ્વશત્રુ. ૩૪

સંજય બોલ્યા —

આ સાંભળી કેશવ કેરું વેણ,
 બે હાથ બેડી થયરે કિરીટી;
 ફરી કરી વંદન કૃષ્ણને તે,
 નમી, હરી, ગદ્ગદ્ કંઠ બોલે : ૩૫

પશુન બોલ્યા —

છે યોગ્ય કે કીર્તનથી તમારાં,
 આનંદ ને પ્રેમ લહે જગત્ સૌ;

ખેઠા, ક્યો સાથ, જમ્યાય, સૂતા,-
 એકાન્તમા કે સઘળા મમલ,
 હાસી કરી ત્યા મરજાદ લોખી —
 સગા કરો તે સહુ, અપ્રમેય ! ૪૨

તમે પિતા સ્થાવર જંગમોના,
 તમે જ સૌના ગુરુરાજ પૂજ્ય;
 ત્રિલોકમાંયે તમ તુલ્ય કે ના,
 ક્યાંથી જ મોટો ? અનુપપ્રલાવી ! ૪૩

માટે હું સાદાંગ કરુ પ્રજ્ઞામ,
 પ્રસન્ન યાઓ, સ્તવનીય ઇશ !
 સાંખે પિતા પુત્ર, સખા સખાને,
 પ્રિય પ્રિયા, તેમ મનેય સાંખો. ૪૪

હુડું હું દેખી અણુફીઠ રૂપ,
 છતાં ભયે વ્યાકુળ ચિત્ત મારું;
 મને બતાવો, પ્રભુ, મૂળ રૂપ,
 પ્રસન્ન યાઓ, જગના નિવાસ ! ૪૫

કરે ગદા-ચક્ર, કિરીટ માથે
 એવા જ ઇચ્છું તમને હું જોવા;
 ચતુર્ભુજ રૂપ ધરો કરી તે,
 સહસ્રનાહો ! પ્રભુ ! વિશ્વરૂપ ! ૪૬

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

અતિ દુર્લભ આ મારા રૂપને તેં નિહાળ્યું જે,
 દેવોયે વાંછતા નિત્ય તે સ્વરૂપનું દર્શન. ૫૨
 ન વેદોથી, ન યજ્ઞોથી, નહીં દાને, તપે નહીં,
 દર્શન શક્ય આ મારું, જેણું આજે તને થયું. ૫૩
 અનન્ય લક્ષિતએ તોયે, આવી રીતે હું શક્ય છું
 તત્ત્વથી ભણવો, જોવો, પ્રવેશે મુજમાં થવો. ૫૪
 મારે અર્થે દરે કંઈ, મત્પરાયણુ લક્ષ્મ જે,
 દેખહીણુ, અનાસક્ત, તે આવી મુજને મળે. ૫૫

અધ્યાય ૧૨મો

ભક્તિતત્ત્વ

અર્જુન બોલ્યા —

નિત્યયુક્ત યદ્ધ આમ જે લક્ષ્મી તમને લાજે;
ને જે અક્ષર, અવ્યક્ત, — તે બે માંહિ કયા થડે? ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

મારામાં મનને પ્રોઈ, નિત્યયુક્ત યદ્ધ મ'ને,
લાજે પરમ શ્રદ્ધાથી, તે યોગી થડતા ગણું. ૨

જેઓ અચિંત્ય, અવ્યક્ત, સર્વવ્યાપક, નિશ્ચળ,
એકરૂપ, અનિર્દેશ્ય, ધ્રુવ અક્ષરને લાજે; ૩

ઈદ્રિયો નિયમે રાખી, સર્વત્ર સમયુદ્ધિના,
સર્વભૂતહિતે રક્ત, તેયે મ'ને જ પામતા. ૪

અવ્યક્તો ચિત્ત થાટાડે, તેને ક્લેશ થતો વધુ;
મહા પરિશ્રમે ટેહી, પામે અવ્યક્તમાં ગતિ. ૫

મારામાં સર્વ કર્મોનો કરી સંન્યાસ, મત્પર,
અન્યન્ય યોગથી મારાં કરે ધ્યાન—ઉપાસના, ૬

મારામાં ચિત્ત પ્રોતા તે લક્ષ્મીનો લવસાગરે
વિના વિલંબ ઉદ્ધાર કરું છું, પાર્થ, હું સ્વયં. ૭

હું-માં જ મનને સ્થાપ, નિષ્ઠા મારી જ રાખ તું;
 તો મારામાં જ નિઃશંક, તું વસીશ હવે પછી. ૮
 જો ન રાખી શકે સ્થિર હું-માં ચિત્ત, સમાધિથી,
 તો મ'ને પામવા ઇચ્છ, સાધી અભ્યાસ-યોગને. ૯
 અભ્યાસે ચે ન જો શક્તિ, થા મત્કર્મપરાયણ;
 મારે અર્થે કરે કર્મો, તોયે પામીશ સિદ્ધિને. ૧૦
 જો ન કરી શકે તે ચે, આશરી મુજ યોગને,
 તો સૌ કર્મફળો ત્યાગ, રાખીને મનને વશ. ૧૧

હિંમુ અભ્યાસથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી ધ્યાન તો ચડે;
 ધ્યાનથી ફળનો ત્યાગ, ત્યાગથી શાંતિ સત્વર. ૧૨

આદ્રેપ સર્વ ભૂતોનો, મિત્રતા, કરુણા, ક્ષમા,
 નિર્મામ, નિરહંકાર, સુખદુઃખે સમાનતા; ૧૩
 યોગી સદાય સંતોષી, જિતાત્મા, દૃઢ નિશ્ચયી,
 મનખુદ્ધિ મ'ને અર્ધ્યાં તે મફલકત મ'ને પ્રિય. ૧૪
 જેથી દુભાય ના લોકો, લોકથી જે દુભાય ના;
 હૃદય-ક્રોધ-ભય-ક્ષોભે છુટયો જે તે મ'ને પ્રિય. ૧૫
 પવિત્ર, નિઃસ્પૃહી, દક્ષ, ઉદાસીન, વ્યથા નહીં;
 સૌ કર્મોરંભ છોડેલો, મારો ભક્ત મ'ને પ્રિય. ૧૬
 ન કરે હૃદય કે દ્વેષ, ન કરે શોક કે સ્પૃહા;
 શુભાશુભ ત્યજ્યાં જેણે, ભક્તિમાન મ'ને પ્રિય. ૧૭

સમ જે શત્રુ ને મિત્રે, સમ માનાપમાનમાં;
 ટાઢે - તાપે, સુખે - દુઃખે સમ, આસક્તિહીન જે; ૧૮
 સમાન સ્તુતિ નિંદામાં, મૌની, સંતુષ્ટ જે મળે;
 સ્થિરબુદ્ધિ, નિરાલંબ, ભક્ત જે, તે મ'ને પ્રિય. ૧૯
 ગ્યાં ધર્મામૃતને સેવે ઘ્રદાથી જેમ મેં કહ્યું,
 મત્પરાયણ જે ભક્તો, તે મ'ને અતિશે પ્રિય, ૨૦

અધ્યાય ૧૩મો

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ વિચાર

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

ક્ષેત્ર એ નામથી જ્ઞાની જોળખે આ શરીરને;
ક્ષેત્રને જાણનારો જે, તેને ક્ષેત્રજ તે કહે. ૧

વળી મ'ને જ ક્ષેત્રજ જાણ જે સર્વક્ષેત્રમાં;
ક્ષેત્રક્ષેત્રજનું જ્ઞાન, તેને હું જ્ઞાન માનું છું. ૨

જે તે ક્ષેત્ર, તથા જેવું, જ્યાંથી, તેમાં વિકાર જે,
ક્ષેત્રજ જે અને જેવો, સંક્ષેપે સુણ તે કહું. ૩

વિવિધ મંત્રથી ગાયુ ઋષિઓએ અનેકધા,
ઠરાવ્યું બ્રહ્મસૂત્રોમાં સુનિશ્ચિત પ્રમાણથી. ૪

મહાભૂતો, અહંકાર, બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ — આંઠ એ;
ઇદ્રિયો દશ ને એક, વિષયો પાંચ તેમના; ૫

ઇચ્છા, દ્વેષ, મુખો, દુઃખો, ધૃતિ, સંઘાત, ચેતના;
વિકારો સાથે આ ક્ષેત્ર તને સંક્ષેપમાં કહું. ૬

જ્યોતિઝોનુ ચ તે જ્યોતિ, પર તે અંધકારથી;
જ્ઞાન, જ્ઞેય, જ્ઞાનગમ્ય, સર્વનાં હૃદયે વસ્યુ. ૧૭

ક્ષેત્ર, જ્ઞાન તથા જ્ઞેય, આમ અક્ષેપમાં કહ્યાં;
મારો જે ભક્ત આ જાણે તે પામે મુજ ભાવને. ૧૮

બન્ને અનાદિ છે જાણ, પ્રકૃતિ તેમ પુરુષ;
પ્રકૃતિથી થતા જાણ વિકારો ને શુભો બધા; ૧૯

કાર્ય, કારણ, કર્તૃત્વ, તે સૌ પ્રકૃતિ કારણે;
સુખદુઃખ તથા ભોગ તે તો પુરુષકારણે. ૨૦

પ્રકૃતિમાં રહ્યો એવે પ્રકૃતિશુભ પુરુષ;
આસક્તિ શુભમાં તેથી સદસદ્ યોગિમાં પડે. ૨૧

સાક્ષીમાત્ર, અનુસાતા, બતી, લોકના, મહેશ્વર,
કહ્યો તે પરમાત્માયે, દેહે પુરુષ જે પરં. ૨૨

જાણે પુરુષ જે આમ, પ્રકૃતિયે શુભો સહ,
સર્વ કર્મો કરે તોયે તે ફરી જન્મતો નથી. ૨૩

ક્યાનથી આપને કોઈ આપથી આપમાં જુએ;
સાંખ્યયોગ વડે કોઈ, કોઈ તો કર્મયોગથી. ૨૪

ને કે ન જાણતાં આમ અન્યથી સુણીને લાજે,
શ્રવણે રાખતા શ્રદ્ધા તેઓયે મૃત્યુને તરે. ૨૫

જે કાંઈ ઊપજે લોકે સત્ત્વ સ્થાવર-જંગમ,
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞના યોગે, જાણ, તે ઊપજે બધું. ૨૬

- અમાન સર્વ ભૂતોમાં રહેલા પરમેશ્વર,
અવિનાશી વિનાશીમાં, તે દેખે તે જ દેખતો. ૨૭
- સમસર્વત્ર વ્યાપેલા ઈશને દેખનાર તે
ન હોયે આપથી આપ, તેથી પામે પરંગતિ. ૨૮
- પ્રકૃતિથી જ સૌ કર્મો સદા સર્વત્ર થાય છે;
આત્મા તો ન કરે કાંઈ; આ દેખે તે જ દેખતો. ૨૯
- ભૂતોના વેગળા ભાવ એકમાં જ રહ્યા જુએ;
તેથી જ સર્વ વિસ્તાર; ત્યારે બ્રહ્મદશા મળે. ૩૦
- અવ્યયી પરમાત્માને નથી આદિ, નથી અંત;
તેથી હેલે રહે તોયે, તે અકર્તા અલિપ્ત રહે. ૩૧
- સૂક્ષ્મતા કારણે બ્યોમ સર્વવ્યાપી અલિપ્ત રહે;
આત્માયે તેમ સર્વત્ર વસી હેલે અલિપ્ત રહે. ૩૨
- પ્રકાશે એકલો સૂર્ય, જેમ આ જગને જાણા;
ત્રેત્રજેય પ્રકાશે છે, તેમ આ ત્રેત્રને જાણા. ૩૩
- ત્રેત્રજેત્રજનો ભેદ જે બાળે જ્ઞાનચક્રથી,
ભૂત-પ્રકૃતિ-માણસ, તે પામે છે પરંગતિ. ૩૪

અધ્યાય ૧૪મો

ત્રિગુણ નિરૂપણ

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

જ્ઞાનોમાં શ્રેષ્ઠ જે જ્ઞાન, તે ફરી તુજને કહું;
જે જાણી મુનિઓ સર્વે પામ્યા સિદ્ધિ અહીં પરં. ૧
આ જ્ઞાન આશરી જેઓ પામે મુજ સમાનતા,
સર્ગદ્રાણે ન તે જન્મે, પ્રલયે ન વ્યથા ખમે. ૨

આરું હોત મહદ્બ્રહ્મ, તેમાં હું બીજ થાયું છું;
તે થકી સર્વ ભૂતોની લોકે ઉત્પત્તિ થાય છે. ૩
સર્વ યોનિ વિષે જે જે વ્યક્તિઓ જન્મ પામતી,
તેનું હોત મહદ્બ્રહ્મ, પિતા હું બીજહાયક. ૪

તમ, રજ તથા સત્ત્વ, — ગુણો પ્રકૃતિથી થયા;
તે જ અવ્યય દેહીને બાંધે છે દેહને વિષે. ૫
તેમાં નિર્મળ તે સત્ત્વ, દોષહીન, પ્રકાશક;
તે બાંધે છે કરાવીને આસક્તિ જ્ઞાન ને સુખે. ૬
તૃષ્ણા-આસક્તિથી જન્મ્યો રાગ, તે જ રજોગુણ;
દેહીને બાંધતો તે તો આસક્ત કર્મમાં કરી. ૭
મોહમાં નાંખતો સૌને બિઠે અજ્ઞાનથી તમ;
દેહીને બાંધતો તે તો નિદ્રા-પ્રમાદ-આળસે. ૮

ગુણો વિના ન કર્તા કેા, જ્યારે દ્રષ્ટા પિછાણતો,
ત્રિગુણાતીતને જાણે, તે પામે મુજ લાવને. ૧૯
દેહ સાથે જોડેલા આ ત્રિગુણો જે તરી જતો;
જન્મ-મૃત્યુ-જરા-દુઃખે છૂટી તે મોક્ષ લોગવે. ૨૦

અર્જુન બોલ્યા —

કયાં લક્ષણથી દેહી ત્રિગુણાતીત થાય છે ?
હોય આચાર શો તેનો ? કેમ તે ત્રિગુણો તરે ? ૨૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

જ્ઞાન, પ્રવૃત્તિ ને મોહ — તેના ધર્મો શરીરમાં
જોડે તો ન કરે દ્વેષ, શમે તો ન કરે સ્પૃહા. ૨૨
જે ઉદાસીન-શો વતે, ગુણોથી ચળતો નહીં;
વતે ગુણો જ બાળીને, રહે સ્થિર ડગે નહીં. ૨૩
સમ દુઃખે-સુખે, સ્વસ્થ, સમગ્રોષ્ટાસ્રકાન્તનઃ ।
સમ પ્રિયાપ્રિયે, ધીર, સમ નિંદા-વખાણમાં. ૨૪
સમ માનાપમાને જે, સમ જે શત્રુમિત્રમાં;
સૌ કર્મારંભ છોડેલો, ગુણાતીત ગણાય તે. ૨૫
અવ્યલિચાર લાવે જે લક્ષિત્યોગે મ'ને લગે;
તે આ ગુણો કરી પાર, બ્રહ્મને પાત્ર થાય છે. ૨૬
અમૃત-અક્ષર-બ્રહ્મ, ને એકાંતિક જે સુખ;
તેમ શાશ્વત ધર્મો જે, સૌનો આધાર હું જ છું. ૨૭

છૂટેલ ઘડે સુખદુઃખરૂપી,

અમૂઢ તે અવ્યય ધામ પામે.

૫૦

પ્રકાશે સૂર્ય તેને ના, ના ચંદ્ર, નહિ અગ્નિયે
જ્યા પોંચી ન ફરે પાછા, મારું તે ધામ ઉત્તમ. ૬

મારો જ અંશ સંસારે જીવરૂપ સનાતન
જેએ પ્રકૃતિમાંથી તે મન ને પાંચ ઇન્દ્રિયો. ૭
જેમ વાયુ ગ્રહે ગંધ વસ્તુનો તિજ સાથમાં,
તેમ દેહી ગ્રહે આ સૌ ધારતાં-છોડતાં તનુ. ૮
આંખ, કાન, ત્વચા, નાક, જીભ ને છઠું તો મન,
અધિષ્ઠાતા થઈ સૌનો દેહી વિપય લોગવે. ૯
નીકજે કે રહે દેહે, લોગવે શુભ સાથ વા,
મૂઢા ન દેખતાં જોને, દેખે છે જ્ઞાનચક્ષુના. ૧૦
રહેલો હૃદયે તેને દેખે યોગી પ્રયત્નવાન;
હૈયાસૂના, અશુદ્ધાત્મા, ન દેખે યત્નથીય તે. ૧૧

પ્રકાશતું વિશ્વને આખા તેજ જે સૂર્યમાં દીસે,
ચંદ્રે જે, અગ્નિમાંયે જે, મારું જ તેજ જાણુ તે. ૧૨
પેસી પૃથ્વી વિષે મારું ભૂતોને મુજ શક્તિથી;
પોપું છું ઔષધી સર્વે થઈ સોમ, રસે લયો. ૧૩
હું વૈશ્વાનર રૂપે સૌ પ્રાણીના દેહમાં રહ્યો;
પ્રાણાપાન કરી સુક્ત પચાવું અન્ન એ

નિવાસ સૌનાં હૃદયે કરું હું,
 હુંથી સ્મૃતિ, જ્ઞાન તથા વિવેક;
 વેદો બધાનો હું જ એક વેદ,
 વેદાન્તકર્તા હું જ વેદવેદા. ૧૫૦

એ છે આ પુરુષો વિશ્વે ક્ષર-અક્ષર, અર્જુન
 ક્ષર તે સઘળાં ભૂતો, નિત્યને અક્ષર કહ્યો. ૧૬
 પોષે ત્રિલોકને બ્યાપી જે અવિનાશ ઈશ્વર,
 પરમાત્મા કહ્યો તેને, ત્રીજો પુરુષ ઉત્તમ. ૧૭
 કાં જે હું ક્ષરથી પાર, અક્ષરથીય ઉત્તમ,
 તેથી હું લોક ને વેદે મનાયો પુરુષોત્તમ. ૧૮
 જે અમૂઢ મ'ને આમ જાણ્યો પુરુષોત્તમ,
 તે સર્વ સારનો જ્ઞાની સર્વભાવે મ'ને ભજે. ૧૯

અત્યંત ગૂઢ આ શાસ્ત્ર તને, નિષ્પાપ! મેં કહ્યું;
 તે જાણી જુદાને પામી કૃતાર્થ બનવું ઘટે. ૨૦

છૂટેલ ઢંઢે મુખદુઃખરૂપી,

અમૂઢ તે અવ્યય ધામ પામે.

૫૦

પ્રકાશે સૂર્ય તેને ના, ના ચંદ્ર, નહિ અગ્નિયે
ત્યાં પોંચી ન ફેરે પાછા, મારું તે ધામ ઉત્તમ. ૬

મારો જ અંશ સંસારે જીવરૂપ સનાતન
ખેંચે પ્રકૃતિમાંથી તે મન ને પાંચ ઇન્દ્રિયો. ૭
તેમ વાયુ ગ્રહે ગંધ વસ્તુનો નિજ સાથમાં,
તેમ દેહી ગ્રહે આ સૌ ધારતાં-છોડતાં તનુ. ૮
આંખ, કાન, ત્વચા, નાક, જીભ ને છૂંદું તો મન,
અધિષ્ઠાતા થઈ સૌનો દેહી વિષય ભોગવે. ૯
નીકળે કે રહે દેહે, ભોગવે શુભ સાથ વા,
મૂઢો ન દેખતા બેને, દેખે છે જ્ઞાનચક્ષુના. ૧૦
રહેલો હૃદયે તેને દેખે યોગી પ્રયત્નવાન;
હૈયાસૂતા, અશુદ્ધાત્મા, ન દેખે ચત્રધીય તે. ૧૧

પ્રકાશતું વિશ્વને આખા તેજ જે સૂર્યમાં દીસે,
ચંદ્રે જે, અગ્નિમાંયે જે, મારું જ તેજ જાણુ તે. ૧૨
પેસી પૃથ્વી વિષે ધારું ભૂતોને મુજ શક્તિથી;
પોપું છું ઔષધી સર્વે થઈ સોમ, રસે લયો. ૧૩
હું વૈશ્વાનર રૂપે સૌ પ્રાણીના દેહમાં રહ્યો;
પ્રાણાપાન કરી યુક્ત પચાવું અન્ન ચોવિધ. ૧૪

નિવાસ સૌનાં હૃદયે કરું હું,
 હુંથી સ્મૃતિ, જ્ઞાન તથા વિવેક;
 વેદો બધાનો હું જ એક વેદ,
 વેદાન્તકર્તા હું જ વેદવેતા. ૧૫૦

એ છે આ પુરુષો વિપ્રવે ક્ષર-અક્ષર, અર્જુન
 ક્ષર તે સઘળાં ભૂતો, નિત્યને અક્ષર કહી. ૧૬
 પોષે ત્રિલોકને બ્યાપી જે અવિનાશ ઈશ્વર,
 પરમાત્મા કહ્યો તેને, ત્રીજો પુરુષ ઉત્તમ. ૧૭
 કાં જે હું ક્ષરથી પાર, અક્ષરથીય ઉત્તમ,
 તેથી હું લોક ને વેદે મનાયો પુરુષોત્તમ. ૧૮
 જે અમૂઢ મ'ને આમ જાણતો પુરુષોત્તમ,
 તે સર્વ સારનો જ્ઞાની સર્વજ્ઞાવે મ'ને લગે. ૧૯

અત્યંત ગૂઢ આ શાસ્ત્ર તને, નિષ્પાપ! મેં કહ્યું;
 તે જાણી બુદ્ધિને પામી કૃતાર્થ બનવું ઘટે. ૨૦

અસત્ય જગ છે ખોલે, અનાધાર, અનીશ્વર,
અન્યેન્ય ચોગથી જન્મ્યુ, હેતુ કામ વિના નહીં. ૮
આવી તે રાખતા દષ્ટિ ફૂરડમી, અબુદ્ધિઓ,
હૈયાસૂના ધરે જન્મ પ્રબ્ધ ક્ષયાર્થ શત્રુઓ. ૯
દુષ્પૂર કામને સેવે, દલ-માન-મદે ભર્યા,
મોહે દુરાગ્રહો બાધી પાપાચારી પ્રવર્તતા ૧૦
વહે અપાર ચિતાને મૃત્યુએ ઝાલતા સુધી,
સુખ-લોગ ગણે ક્યેય, તે જ સર્વસ્વ માનતા. ૧૧
આશાપાશો વહે બાધ્યા, કામ-ક્રોધ-પરાયણ,
હંચતા સુખ લોગાર્થે અન્યાયે ધન સચય. ૧૨
'આ પામ્યો આજ, ને કાલે કોડ પૂરો ડગીશ આ,
'આટલુ મારુ છે આજે, આયે મારુ થશે ધન, ૧૩
'આ વેગી મે હણ્યો છે ને બીજાએ હણનાર છુ,
'દુમવાંધીશ ને ભોગી, સિદ્ધ હુ, બળવાન, સુખી ૧૪
'હુ છુ કુલીન, શ્રીમત, બીજો મારા સમાન ના,
'ચણશ, દૈશ, મા'ણીશ'— કહે અજ્ઞાન મોહથી ૧૫

ભૂદ્યા અનેક તર્કોમા, ગૂચાયા મોહબળમા,
આમક્ટ સુખ ને લોગે તે કૂડા નરકે પડે ૧૬
આત્મજ્ઞાથી શુભાની તે, દલ-માન-મદે ભર્યા,
કરે છે નામના યજ્ઞો દલથી વિધિને ત્યજી. ૧૭

અધ્યાય ૧૭મો

ગુણથી ક્રિયાઓના ભેદ

અર્જુન બોલ્યા —

શાસ્ત્રના વિધિને છોડી શ્રદ્ધાથી પૂજન કરે,
તેની નિષ્ઠા શુભે કે'વી સત્ત્વ, કે રજ, કે તમ ? ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા દેહીઓની સ્વભાવથી,—
સાત્ત્વિકી, રાજસી, તેમ તામસી, સુષુ તે સહુ. ૨
જેણું જે જીવનું સત્ત્વ, શ્રદ્ધા તેવી જ તે વિષે;
શ્રદ્ધાએ આ ઘડ્યો દેહી, જે શ્રદ્ધા તે જ તે બને. ૩
સાત્ત્વિકો દેવને પૂજે, રાજસો યક્ષ-રાક્ષસો;
પ્રેતો-ભૂતગણો પૂજે, જે લોકો તામસી જગે. ૪
શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ને ઘોર, જે જનો તપ આચરે;
અહંતા-દંભથી સુક્રા, કામ-રાગ-બળે ભર્યાં; ૫
દેહનાં પંચભૂતો ને હૃદયે વસતા મ'ને,
પીડે જે અબુધો જાણુ, તેના નિશ્ચય આસુરી. ૬
આહારે પ્રિય સર્વે'ના ત્રણ પ્રકારના જુદા;
તેમ યજ્ઞો, તપો, દાનો,—તેના આ ભેદ સાંભળ. ૭
આયુ, સત્ત્વ, બળ, સ્વાસ્થ્ય, સુખ, પ્રીતિ વધારતા,
રસાળ, રોચક, સ્નિગ્ધ, સ્થિર તે સાત્ત્વિક-પ્રિય. ૮

ખારા, ખાટા, ઘણા ઊના, નીખા, લૂખા, બળે, ઠંડા;
 કે દુઃખ, શોક કે વ્યાધિ, આહારો રાજસુ-પ્રિય. ૯
 પો'ર દાઢો, યયો વાઝી, ગંધાતો, સ્વાદ ભીતરો,
 એઠો, નિષિદ્ધ આહાર, તામસી જનને પ્રિય. ૧૦

ન રાખી ક્ષણની વ્યાગા, યજ્ઞે જ ધર્મ જાણ્યતા,
 સ્થિરચિત્તે થતો યજ્ઞ, વિધિપૂર્વક ચાત્તિવક. ૧૧
 ક્ષણને દષ્ટિમાં રાખી, તેમ જ હંલભાવથી,
 જે યજ્ઞ થાય છે લોકે, રાજસી યજ્ઞ તે કહ્યો. ૧૨
 જેમાં ન વિધિ, ના મંત્ર, નયે મુજબન અન્નનું;
 ન દક્ષિણા, નદ્વીં શ્રદ્ધા, તામસી યજ્ઞ તે કહ્યો. ૧૩

દેવ-દિવ્ય-શુકુ-જાની તેની પૂજા, પવિત્રતા,
 અદ્વાયર્થ, અહિંસા ને આર્જવ દેહનું તપ. ૧૪
 અખંડનું, સત્ય ને મીઠું હિતનું વેળ બોલવું;
 તથા સ્વાધ્યાય, અભ્યાસ, વાણીનું તપ તે કહ્યું. ૧૫
 આત્મનિશ્ચય ને મૌન, મન કેરી પ્રસન્નતા,
 મૃદુતા, ભાવની શુદ્ધિ, મનનું તપ તે કહ્યું. ૧૬

યોગથી, અતિશ્રદ્ધાથી, આચરે આ તરફે તપો,
 ન એવી ક્ષણની આશા, તે કહેવાય ચાત્તિવક. ૧૭
 સત્કાર-માન-પૂજાર્થે તથા જે હંલથી કરે;
 તે તપ રાજસી લોકે, કહ્યું ચંચળ, અમુવ. ૧૮

મૂઠાઅડે તપે જેઓ પીડીને અંતરાત્મને,
પરના નાશ માટે વા, તપ તે તામસી કહ્યું. ૧૯

કેશો ના પાડ તોયે જે દેવાનો ધર્મ ઝોળખી,
યોગ્ય પાત્રે-સ્થળે-કાળે આપે, તે દાન સાત્ત્વિક. ૨૦
ફેડવા પાછલો પાડ, હેતુ વા ફળનો ધરી,
કે કોઆતા મને આપે, તે દાન રાજસી ગણ્યું. ૨૧
અપાત્રે દાન જે આપે, અયોગ્ય દેશકાળમાં,
વિના આદરસત્કાર, તે દાન તામસી ગણ્યું. ૨૨
ઑં (૩), સત્, સત્, ત્રણે નામે થાય નિર્દેશ બ્રહ્મનો;
બ્રાહ્મણો, વેદ ને યજ્ઞ સંજ્ઞાં તેણે જ આદિમાં. ૨૩
તેથી ઑં(૩) વહી પડેલાં, યજ્ઞ-દાન-તપ-ક્રિયા.

બ્રહ્મવાદી તણી નિત્ય પ્રવર્તે વિધિપૂર્વક. ૨૪

સદ્ વડે ફળને ત્યાગી, યજ્ઞ ને તપની ક્રિયા,
વિવિધ દાન કર્યોયે આચરે છે મુમુક્ષુઓ. ૨૫

સારું ને સત્ય દર્શાવા સત્ શબ્દ વપરાય છે;
તેમ સત્ શબ્દ મોજાય પ્રશંસાયોગ્ય કર્મમાં. ૨૬

યજ્ઞ, તપે તથા દાને વર્તે તેનેય સત્ કહે;
તે માટે જે થતાં કર્યો, તે બધાં પણ સત્ કહ્યાં. ૨૭

અગ્રજ્ઞાથી કર્યો કર્મ, યજ્ઞ, દાન, તપો વળી;
અસત્ કેવાય તે સર્વ, બ્યર્થ તે ગેહ લોકમાં. ૨૮

ગુણ પરિણામો અને ઉપસંહાર

અર્જુન બોલ્યા —

શું છે મન્યામનું તત્ત્વ? ત્યાગનું તત્ત્વ શું, વળી?
બેઠને જાણવા ઇચ્છું, જુદાં પાડી કહેા મને. ૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા —

છોટે સકામ કર્મોને જ્ઞાની મન્યામ તે લહે;
છોટે મર્વેય કર્મોના ક્ષણે, ત્યાગ તે દહ્યો. ૨
'દોષરૂપ જ્યાં કર્મો — ત્યજે તે' મુનિ કૌ દહે;
'યજ્ઞ-દાન-તપો ક્યારે ન ત્યજે' અન્ય તો દહે. ૩

ત્યાગ મંબંધમાં તેથી મારા નિશ્ચયને મુક્તિ:

ત્રણ પ્રકારના બેઠો ત્યાગના વર્ણવાય છે. ૪
યજ્ઞ-દાન-તપો કેશં કર્મો ન ત્યજવાં ઘટે;
અવશ્ય કરવાં, તે તો કરે પાવન મુજને. ૫
કરવાં તેય કર્મોને આમશ્નિ-ક્રણે ત્યજી;
આ ઉત્તમ અભિપ્રાય મારો નિશ્ચિત આ વિષે. ૬
નિમેષાં કર્મોને ક્યારે નહીં મન્યામ તો ઘટે;
મોહથી જો કરે ત્યાગ, તે ત્યાગ તામસી દહ્યો. ૭

કર્મે છે દુઃખ માટે જ કાયકલેશ લાયે ત્યજે,
 તે કરે રાજસ ત્યાગ, ન પામે ક્ષણ ત્યાગનું. ૮^૦
 રહીને નિયમે કર્મ કર્તાવ્ય સમજી કરે,
 અનાસક્ત ક્ષણત્યાગી, જાણુ તે ત્યાગ સાત્ત્વિક. ૯
 ક્ષેમ કર્મે નહીં રાગ, અક્ષેમે દ્વેષ તો નહીં;
 તે ત્યાગી સત્ત્વમાં યુક્ત, જ્ઞાનવાન, અસંશયી. ૧૦
 શક્ય ના દેહધારીને સમૂળો ત્યાગ કર્મનો;
 કર્મના ક્ષણનો ત્યાગી, તે જ ત્યાગી ગણાય છે. ૧૧
 સારું, મારું તથા મિશ્ર, ત્રિવિધ કર્મનું ક્ષણ;
 અત્યાગી પામતા તેને, સંન્યાસીઓ કદી નહીં. ૧૨

સર્વ કર્મો તણી સિદ્ધિ થાય જે પાંચ કારણે;
 કદાં તે સાંખ્ય સિદ્ધાંતે, તેને તું મુજથી સુણ. ૧૩
 અધિષ્ઠાન તથા કર્તા, ત્રીણું વિવિધ સાધનો,
 ક્રિયા નાના પ્રકારોની, ને લગે દેવ પાંચમું. ૧૪^૦
 કાયા-વાયા-મને જે જે કર્મને આદરે નર,—
 અન્યાયી અથવા ન્યાયી,—તેના આ પાંચ હેતુઓ. ૧૫
 આવું છતાંય આપે જ કર્તા છે એમ જે જુએ,
 સંસ્કારહીન, દુર્બુદ્ધિ, સત્ય તે દેખતો નથી. ૧૬
 “હું કરું છું” એમ ના જેને, જેની લેખાય બુદ્ધિ ના,
 સૌ લોકને હણે તોયે, હણે—ખંધાય તે નહીં. ૧૭

જ્ઞાન, જ્ઞેય તથા જ્ઞાતા, — કર્મનાં ત્રણ પ્રેરકો;
 સાધનો, કર્મ ને કર્તા, — કર્મનાં ત્રણ પોષકો. ૧૮
 જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તા — શુભોદ્ધી ત્રણ જાતનાં
 વર્ણવ્યાં સાખ્ય સિદ્ધાન્તે, મુચ્ચ તેને યથાર્થ તું. ૧૯

જેથી જેણે જાણાં જૂતે એક અવ્યય જાવને —
 સજાંગ બિન્ન રૂપામાં — જાણુ તે જ્ઞાન આત્મિક. ૨૦
 જે જ્ઞાને સર્વ જૂતોમાં નાના ભાવો જુદા જુદા
 જાણુતો બેદને પાડી, — જાણુ તે જ્ઞાન રાજસ. ૨૧
 આત્મજિન યુક્ત જે કાયે, પૂર્ણ-ગુ એકમાં જુએ;
 જેમાં ન તત્ત્વ કે હેતુ, — અદ્ય તે જ્ઞાન તામસી. ૨૨°

નીમેલું, વણ આત્મજિન, રાગદેવ વિના કયું,
 ફલની લાલસા છાડી, આત્મિક કર્મ તે કહ્યું. ૨૩
 મનમાં કામના સેવી, વા અહંકારથી કયું,
 ઘણી જાંજાળથી જેને, રાજસ કર્મ તે કહ્યું. ૨૪
 પરિણામ તથા હાનિ, હિંસા, આમર્યા ના ગણી,
 આદરે મોહથી જેને, તામસ કર્મ તે કહ્યું. ૨૫

નિઃસંગી, નિરહંકારી, ધૃતિ-ઉત્માહથી ભર્યો,
 યશાયશે નિર્વિકાર, કર્તા આત્મિક તે કહ્યો. ૨૬
 રાગી, ને ફળનો પાંછ, લોભી, અસ્વચ્છ, હિંસક,
 હર્ષચોકે છવાયેલો, કર્તા રાજસ તે કહ્યો. ૨૭

અયોગી, કુદ્ર, ગર્વિષ્ઠ, અકર્મી, શઠ, આળસુ,
શોગિયો, દીર્ઘસૂત્રી જે, કર્તા તામસ તે કહ્યો. ૨૮

બુદ્ધિ ને ધૃતિના ભેદો, શુભોથી ત્રણ બતના,
સંપૂર્ણ વર્ણવું તેને, મુણજે વિગતે બુદ્ધા. ૨૯
પ્રવૃત્તિ શું, નિવૃત્તિ શું, કાર્યોકાર્ય, ભયાભય,
અથ શું, મોદ્ય શું બાણે, ગણી તે બુદ્ધિ સાત્ત્વિક. ૩૦
ધર્માધર્મ તણે ભેદ, તેમ કાર્ય-અકાર્યનો,
અયથાર્થપણે બાણે, ગણી તે બુદ્ધિ રાજસી. ૩૧
અજ્ઞાને આવરેલી જે ધર્મ માને અધર્મને,
બધું જ અવળું પેળે, ગણી તે બુદ્ધિ તામસી. ૩૨

મન-ઇન્દ્રિય-પ્રાણોની ક્રિયાને જે ધરી રહે
ધૃતિ અનન્યયોગે જે, તેને સાત્ત્વિકી બાણવી. ૩૩
ધર્મે, અર્થે તથા કામે જે વડે ધારણા રહે,
આત્મજિત ને ક્ષેત્રજાથી, ધૃતિ તે રાજસી ગણી. ૩૪
જે વડે ભય ને શોક, નિદ્રા, ખેદ તથા મદ,
જે ન છોડેય દુર્બુદ્ધિ, મૃતિ તે તામસી ગણી. ૩૫

મુખનાયે ત્રણે ભેદો હવે વર્ણવું, સાબળ :
અભ્યાસે રાગતો જેમાં દુઃખનો નાશ તે કરે ૩૬
ઝેર સમાન આરણે, અતે અમૃત-સુદૃઢ જે,
પ્રસન્ન ચિત્તને લીધે મળે તે મુખ સાત્ત્વિક. ૩૭

અમૃત-પુલ્ય આરંભે, અંતે જોર મુખાન જે,
 વિપચેન્દ્રિય નંચોએ મળે તે શુભ રાજ્ય. ૩૮
 આરંભે, અંતમાંએ જે નિદ્રા-પ્રમાદ-આગમે
 આત્માને મોદમાં નાંખે, નામમ્ત્રી શુભ તે ગણ્યું. ૩૯

નયી દેા મલ્લ પૃથ્વીમાં, સ્વર્ગે દેવો વિશેષ દેા,
 જે દેાપ શુભમી મુક્ત, આજે પ્રકૃતિના યજ્ઞ. ૪૦

ધ્યાદ્યો, હાસિયો, વૈશ્યો મદ્રોના જે સ્વભાવથી
 યથા બિન્ન શુદ્ધો, તેણે પાદયા છે કર્મ બેદના ૪૧
 શાંતિ, તપ, હામા, શૌચ, યજ્ઞ, નિવ્રત, આર્જવ,
 જ્ઞાન, વિજ્ઞાન—આ કર્મ ધ્યાદ્યોનું સ્વભાવથી. ૪૨°
 શૌર્ય, તેજ, પ્રભરણા, બાગર્જુ નદી મુદ્રથી,
 હક્ષતા, હાન ને ધિયં—સાત્રકર્મ સ્વભાવથી. ૪૩
 ખેતી, વેપાર, ગોરણા—કેંસ્યકર્મ સ્વભાવથી;
 મૈત્રાભાવ બર્ધુ કર્મ, —શૂદ્રોનું એ સ્વભાવથી. ૪૪

માનવી પોતપોતાનાં કર્મે મગ્ન રહી તરે;
 સ્વકર્મ આચરી જેમ મેળવે સિદ્ધિ, તે શુભ. ૪૫
 જેથી પ્રવર્તતાં જતો, જેણે વિસ્તાર્યું આ બધું;
 તેને સ્વકર્મથી પૂજી સિદ્ધિને મેળવે નર. ૪૬
 દેા સ્વધર્મ બિણેએ મુએવ્યા પરધર્મથી;
 સ્વભાવે જે કહે કર્મ, તે કયે દોષ ના થતો. ૪૭

સહજ કર્મમાં દોષ હોય તોયે ન છોડવું;
સર્વ કર્મે રહે દોષ, ધુમાડા જેમ અગ્નિમાં. ૪૮

આસક્ત નહિ જે કયાંય, જિતાત્મા, નિરપૃહી સદા,
પરં નિષ્કર્મની સિદ્ધિ તેને સંન્યાસથી મળે. ૪૯^૦
પામીને સિદ્ધિને યોગી, જે રીતે બ્રહ્મ મેળવે,
ગુણ સંક્ષેપમાં તેને, — નિષ્ઠા જે જ્ઞાનની પરં. ૫૦
પવિત્ર બુદ્ધિને રાખે, નીમે તે ધૃતિથી મન,
શબ્દાદિ વિષયો ત્યાગે, રાગદ્વેષ બધા હણે; ૫૧
એકાંતે રહે, જેમ શોડું, ધ્યાનયોગ સદા કરે,
જીતે કાયા-મનો-વાણી, દૃઢ વૈરાગ્યને ધરે; ૫૨
બળ-દુર્ષ-અહંકાર-કામ-ક્રોધ ટળી ગયા
સંબ્રહ્મ-મમતા છોડ્યાં, શાંત તે બ્રહ્મમાં મળે. ૫૩
બ્રહ્મનિષ્ઠ, પ્રસન્નાત્મા, શોચ કે કામના નહીં,
સમાન દૃષ્ટિનો પામે મારી પરમ લક્ષિતને. ૫૪^૦
લક્ષિતએ તત્ત્વથી જાણે, જેવો છું ને હું જેમ છું;
તત્ત્વે આમ મ'ને જાણી, તે મળે મુજમાં પછી. ૫૫
મારો આશ્રિત તે કર્મો સર્વ નિત્ય કરે છતાં,
મારા અનુગ્રહે પામે અખંડ પદ શાશ્વત. ૫૬
મ'ને અપી બધાં કર્મો મનથી, મત્પરાયણ,
મારામાં ચિત્તને રાખ બુદ્ધિયોગ વડે સદા. ૫૭

મચ્ચિત્તે તરશે દુઃખો સર્વે મારા અનુગ્રહે,
ન સુણીશ અહંકારે, નિશ્ચે પામીશ નાશ તો. ૫૮°

જે અહંકારને સેવી માને છે કે 'લહું નહીં',
મિથ્યા પ્રયત્ન તે તારો, પ્રકૃતિ પ્રેરશે તને. ૫૯
ખંધાયેલો સ્વકર્મોથી, નિર્માયાં જે સ્વભાવથી,
મોહથી ઇચ્છતો ના જે, અવશે તે કરીશ તું. ૬૦

વસીને સર્વ ભૂતોનાં હૃદયે પરમેશ્વર,
માયાથી ફેરવે સૌને, જાણે યંત્ર પરે ધર્યાં. ૬૧
તેને જ શરણે જા તું સર્વભાવથી, ભારત,
તેના અનુગ્રહે લેશ શાંતિ ને શાશ્વત પદ. ૬૨
આવું આ સારમાં સાર જ્ઞાન મેં તુજને કહ્યું;
તેને પૂર્ણ વિચારીને કર જેમ ગમે તને. ૬૩

વળી, મારું પરં વેણ, સારમાં સાર, આ સુણ,
મ'ને અત્યંત વાલો તું, તેથી તારું કહું હિત. ૬૪
મન-ભક્તિ મ'ને અર્પ, મ'ને પૂજ, મ'ને નમ,
મ'ને જ પામશે નિશ્ચે, મારું વચન લે, પ્રિય! ૬૫
છોડીને સઘળા ધર્મો, મારું જ શરણું ધર;
હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ, નશિંત થા. ૬૬

તપ ના, ભક્તિ ના જેમાં, ના સેવા-શ્રવણે રુચિ;
નિંદતોયે મને તેને જેલ ના ના. ૬૭ ૬૧૭

જે આ જ્ઞાન મહા ગૂઢ આપશે .મુજ લક્ષતને,
 પરાલક્ષિ કરીં મારી મ'ને નિશ્ચય પામશે. ૬૮
 તેથી અધિક ના કોઈ મારું પ્રિય કરે અહીં,
 તેથી અધિક તો કોઈ મારો પ્રિય જગે નહીં. ૬૯
 શીખી વિચારશે જે આ ધર્મસંવાદ આપણો,
 મારી ઉપાસના તેણે જ્ઞાનયજ્ઞે કરી, ગણું. ૭૦
 જે શ્રદ્ધાવાન નિષ્પાપ માનવી સુલુચેય આ,
 તેયે મુક્ત ધર્મ પામે લોકો જે પુણ્યવાનના. ૭૧
 પાર્થ, તેં સાંભળ્યું શું આ બધું એકાગ્ર ચિત્તથી ?
 અજ્ઞાન-મોહનો નાશ શું હવે તુજ કું થયો ? ૭૨

અર્જુન બોલ્યા —

દુષ્ટો મોહ, થયુ જ્ઞાન, તમ અનુગ્રહે, પ્રભો !
 થયો હું સ્થિર નિઃશંક, માનીશ તમ શીખને. ૭૩

સંજય બોલ્યા —

કૃષ્ણાર્જુન મહાત્માનો આવો સંવાદ અદ્ભુત,
 તમ બિલાં દરે તેવો, સાંભળ્યો મેં, મહીપતે. ૭૪
 કૃષ્ણ યોગેશ્વરે સાક્ષાત્ સ્વમુખે બોલતાં 'સ્વયં',
 મેં આ યોગ પરગૂઢ સુણ્યો વ્યાસ-અનુગ્રહે. ૭૫
 આ કૃષ્ણાર્જુન સંવાદ, મહા અદ્ભુત, પાવન,
 સ્મરી સ્મરી મ'ને તેનો હર્ષ થાય ફરી ફરી. ૭૬

સ્મરી સ્મરીય તે રૂપ, હરિનું અતિ અદ્ભુત,
 મહા આશ્ચર્ય પામું ને હર્ષ થાય ફરી ફરી. ૭૭
 જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ, જ્યાં ધનુર્ધર અર્જુન,
 ત્યાં વસે જય, ઐશ્વર્ય, લક્ષ્મી ને સ્થિર નીતિયે. ૭૮

ૐ તત્ સત્

।ટિપ્પણીઓ

(પહેલો આંકડો શ્લોકનો અને બીજો ચતુર્થનો ક્રમાંક સમજવો)

અધ્યાય ૧ હો

૫ (૪) ભૂતિચવા.

૧૦ (૧ અને ૩), અગવ્ય અને ચવ્ય મૂળના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત શબ્દોને બદલે વાપર્યા છે, અને તેની માફક જ દ્વિઅર્થી છે એટલે કે અગવ્ય — (૧) ગણાય નહીં એટલી અપાર, અથવા (૨) ન ગણવા જેવી, નછવી મર્ય - તેથી જિલકું. બન્નેનો પહેલો અર્થ વધારે ઠીક લાગે છે, પણ ધણા બીજો અર્થ કરે છે.

૩૧ (૩) આતતાથી — શસ્ત્ર ઉપામનાર આ કાણુ ? સાધારણ રીતે કૌરવો માટે સમજવામાં આવે છે, પણ મારો અભિપ્રાય તેને 'અમને'ના વિશેષણ તરીકે લેવાનો છે આ માટે કર્ણપર્વ ૬૧-૪૬, રાત્યપર્વ ૧૧-૧૧ વગેરેમાં આધાર છે અને તે અર્થ કરી શકાય એવી રચના રાખી છે

અધ્યાય ૨ નો

૧૭ (૧) ગીતામાં જ્યાં જ્યાં રવશાવ શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં તેના પૂરા અર્થમાં સમજવો જોઈએ એટલે કે પોતાનો મૂળ ભાવ, અસવ પ્રકૃતિ એમ કે, અહીં ક્ષત્રિયપણનો

૨૦ (૨) ભૂતકાળમાં તે 'નહોતો' કે ભવિષ્યકાળમાં 'ન હશે' એમ એને માટે કહી ન શકાય તેથી એ ભૂતમાં 'હોતો' અને ભવિષ્યમાં 'હશે' એમ પણ ન કહેવાય "છ" એ જ એને

માટે યોગ્ય સપ્ત (૩) નિત્ય — દિવસ રાત, ઝંતુઓ, મરણ, વગેરે કેટલીક બાબતો નિયત છે, એટલે એને વખતે આપાદિ વિના નહીં રહે એની છે પણ સદા, એટલે સતત, સાશ્વત, સનાતન કે નિરંતર અને અખંડ નથી આત્મા સદા છે સદાને નિત્ય પણ કહી શકાય, માટે આત્મા નિત્ય તેમ જ સદા છે

૪૫ (૧) વેદાર્થો — વેદના વિષયો

૪૬ (૧) એ અર્થ કરાવ છે - (૧) બધે પાણીથી બરેલા તળાવનું કેટલું કામ ? ઉત્તર — બધા જોડા અને (૨) બધે જ પાણી બધું હોય પણ તળાવનું કેટલું કામ ? ઉત્તર — મુદ્દવ નહીં એ પ્રમાણે જાણનિષ્ઠને વેદોનો બધા કેટલો ? કેટલાક પહેલો ઉત્તર આપે છે, કેટલાક બીજો અને પહેલો અર્થ વધારે ઠીક લાગે છે

૪૬ (૨) બુદ્ધિનો સામાન્ય અર્થ જ્ઞાન યાવ છે પણ ગીતામાં તે સમતાની બુદ્ધિ (નિષ્ઠા)ના ખામ અર્થમાં વપરાયો છે અર્જુનના ધ્યાનમાં એ આવતું નથી એમ દર્શના સ્તરી, એ સાર કરવા માટે કલ્પ અને પમા અધ્યાયની ચર્ચા બીજી કરી છે બુદ્ધિ — યોગ, યોગી=યોગી, યુક્ત — યોગયુક્ત, એ બધા શબ્દોમાં સમતાની બુદ્ધિ અને સમતાનો યોગ જ સમજવું અયોગી, અયુક્ત, વગેરે શબ્દોના અર્થ તેથી બહાર

૫૦ (૪) કૌશલ્ય=(૧) નિર્વિઘ્નતા, (૨) નિપુણતા, સમતાની બુદ્ધિ જ કર્મયોગમાં નિર્વિઘ્નતા છે, અને તેથી તે જ સાચી નિપુણતા છે કેટલાક એમ પણ અર્થ કરે છે કે, કર્મમાં નિપુણતા એ જ યોગ છે એટલે જ અર્ધ જરાબર નથી પણ નિપુણતા વિનાનું કર્મ વિધિયુક્ત — શાસ્ત્રીય રીતે થયેલું — ન દોષાયી, તેને કર્મ જ ન કહેવાય એ અર્થ યાવ એટલે નિપુણતાએ કર્મયોગમાં જરૂરી છે

૫૨ (૪) એ એ-બેકમાં

૭૦ સહેજ ફેર સાથે આ શ્લોકના પણ બે અર્થો સમ્યક છે. (૧) “સદા ભરાતા (અને) અચળ પ્રતિજ્ઞાવાળા સમુદ્રમાં (જેમ) બધા નીર પ્રવેશે છે, તેમ જેમાં સહુ કામ પ્રવેશે, તે કામકામી સાતિ પામે નહીં” ત્યારે કોણ પામે, તે માટે ૭૧માં શ્લોક જુઓ (૨) “સદા ભરાતા (છતાં) અચળ પ્રતિજ્ઞા તે સાતિ પામે કામકામી નહીં (પામે)”

અધ્યાય ૩ નો

૭-૮ નીમણ નીમેણ વગેરે શબ્દો નિયમમાં — સવમમાં રાખણ, રાખેણ એ અર્થમાં વાપર્યા છે

૯ (૪) આચર ગીતામાં આને બદલે ઘણું ખડું સમાચર શબ્દ છે ગૂજરાતીમાં તે મૂકી શકાયો નથી એટલે ‘આચર’નો અર્થ માત્ર ‘કરણ’ એમ ન સમજવો, પણ સારી રીતે કરણ (જુઓ ૩-૨૬ પણ)

૧૩ ચરણેષુ — ચરણની પ્રસાદી ચાર : આ શબ્દ અટી લગભગ વિદ્યામૂલક છે

૧૫ પશ્ચિ ૧લીના બ્રહ્મ=મહત્ત્વ ચિત્ત, પ્રકૃતિના પહેલો વિકાર અક્ષર=આત્મા પશ્ચિ ૨લીમાં બ્રહ્મ=આત્મા

૧૬ કર્તૃકર્મ કર્તૃવ્યકર્મ કર્મ

૨૪ મેટતારો — ભગ્ન માટે ‘મેટણ’ શબ્દ વાપર્યો છે

૩૭ શ્લોક ૩૪ માં આહી રાજદ્રેષ શબ્દ છે, તે જ અર્થમાં કામકોષ સમજવા મહાભક્ષી. મોટો ખાદ્યધરો

૪૨ (૪) તે કેટલાક આનો અર્થ ‘આત્મા’ કરે છે, કેટલાક ‘કામ’ અને બીજા ઠીક લાગે છે

અધ્યાય ૪ થો

૧૧ (૨) ભક્ષુ — કણ, પ્રમદ, જણાક

૧૭ કર્મ — ધર્મ, સાસ્ત્રે મન્ત્ર કરેલુ કર્મ, અકર્મ — અધર્મ, સાસ્ત્રે મના કરેલુ કર્મ ચિકર્મ — આ શબ્દ માત્ર

આ જ શ્લોકમાં ગીતામાં વપરાયો છે. કોઈ તેનો અર્થ બીજાનું કર્મ = પરધર્મ કરે છે; કોઈ વિરોધ કર્મ = ખાસ ધર્મ કરે છે; કોઈ કર્મ = ધર્મ ન આચરવો કર્મત્યાગ કરે છે. કોઈ મંદુર નહીં, અને મના પણ નહીં, એટલું કર્મ કરે છે અને કોઈ વિપરીત કર્મ - શાસ્ત્રે કહ્યું હોય તેનાથી ભિન્ન કર્મ એવો કરે છે ફરીથી તે શબ્દ આવતો ન હોવાથી, અર્થનો નિર્ણય કરવો કઠણ છે, અને ઘિનજરૂરી પણ છે.

૧૬ (૧) કર્મ, કર્મ અને આરજ ત્રણે શબ્દો પશું ખરું ગીતામાં એક જ અર્થમાં વપરાયા છે.

૨૪ અ.વચ્ચ — બ્રહ્મનિષ્ઠે જે બ્રહ્માન્ય (૦૩૫ી ધી) બ્રહ્માગ્નિમાં બ્રહ્માર્પ્યું (=૦માં અર્પણ કર્યું), તે બ્રહ્મ-કર્મની નિષ્ઠાથી (=૦ને લીધે) બ્રહ્મરૂપ જ થાય.

૨૫ (૨) દેવોના યજ્ઞ દ્વારા ઉપાસના.

૨૬ સ્વયંભાગ્નિ — કુમાર્યથી ઉદ્વિધેને શકવા રૂપી તપોયજ્ઞ; ઈન્દ્રિયાગ્નિ — સુમાર્ગે ઉદ્વિધેને કેળવવા રૂપી સ્વાધ્યાય યજ્ઞ.

૨૭ (૪) આત્મા (ચિત્ત) નો (ધારણા ધ્યાન-સમાધિ વાળો) સંયમરૂપી યોગ.

૩૧ (૧) યજ્ઞની પ્રસાદીરૂપ અમૃત (આત્મજ્ઞાન) ના ભોગી.

અધ્યાય ૫ મો.

૪ (૩) જેમાં ઐક્યેયને — જે પૈકી એકમાત્રે થયું એમ અનુવાદ કરે છે કે “એકેય પામતા પૂરો, બન્નેનું ફળ મેળવે” આ જરાજર નથી લાભનું કારણ, ફળ તો એક આત્મજ્ઞાન અથવા મુક્તિ જ છે માટે બન્નેનું ફળ મેળવે, એમ કહેવામાં જમ ઉત્પત્ત થાય છે પાચમા શ્લોકમાં આ સ્પષ્ટ છે.

૧૩ મોહું, જે આંખ, જે કાન, જે નસકોરાં, જે મગદાર —
આવા નવ દરવાજાવાળા નગરે = શરીરમાં

૧૬ ઠયારી — સ્થિત થયા.

૨૧ (૨) આત્મામાં જે સુખ રહુ છે તે.

૨૨ (૩) નાશે — નાશ પામે.

અધ્યાય ૬ હો

૩ પદેલી લીટીમાં કારણ એટલે (સમત્વ બુદ્ધિવાળા કર્મ-
યોગનું) સાધન; બીજી લીટીમાં કારણ એટલે હેતુ — પ્રયોજન
એ સાંત થયેલા હોવાથી કર્મનો ત્યાગ કરવાનો એને આગ્રહ
રહેતો નથી; તે જ એને કર્મનું કારણ — પ્રયોજન છે. સાંતિ
ન હોય ત્યારે કરવા — છોડવાનો આગ્રહ હોય

૭ (૨) આગલા જે શ્લોકોમાં 'આપ' અને 'આત્મા'
શબ્દો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરેના અર્થમાં છે. તે સાથે ગોઠાણે
ન થાય માટે એ બધાથી પર શુદ્ધ આત્મા સૂચવવા અહીં
પરમાત્મા શબ્દ વાપર્યો છે સમાધિ — અસંતોષ વિનાની
સમાધાન યુક્ત આત્મનિષ્ઠાની સ્થિતસ્થિતિમાં

૮ (૨) યુક્ત — સમત્વ બુદ્ધિવાળો; (૩) આ ચરણ
શુજરતી ધાર્મિક સાહિત્યમાં કહેવતની જેમ પ્રસિદ્ધ છે, માટે
તેમ જ રાખ્યું છે તેનો અર્થ, 'ઢેકું', યથાર અને સોનામાં સમાન

૧૨ (૨) ચિત્ત તથા ઇદિયોની ક્રિયાઓ. (૪) આત્મ-
શુદ્ધિ = ચિત્ત

૪૪ (૪) શબ્દ : કર્મકાંડ

અધ્યાય ૭ મો

૨૪ (૧) અવ્યક્ત (પ્રકૃતિ) તે વ્યક્ત (વિકૃત) થયો

૩૦ આમજી ત્મા અધ્યાયમાં સમજાવેલા અધિભૂત,
અધિદેવ અને અધિયજ્ઞ બાવો સહિત જે મને જાણે . . .

અધ્યાય ૮ મો

૧૪ી ૪ આના વધારે ખુલાસા માટે ગીતામંથનનો આ ભાગ લેવો “અધિ”નો સાવાસળ અર્થ, “સંબંધી,” “લગતું”

૩ (૧-૨) દ્વાર (વિનાશી) સાવ તે અધિભૂત, અને ઉપસાવ તે અધિદેવ

૬ (૨) સૂક્ષ્મથી પણ અતિસૂક્ષ્મ (૩) આદિત્ય (સૂર્ય) જેવા વર્ણ (રંગ) વાળા

૨૪ (૧) જ્યોતે — જ્વાળા છતે.

૬૫ (૪) જ્યોતિ — તેજોમય લોક.

૨૮ (૩) અન્વય — (૧) “તે સર્વ આ” (=આ સર્વ બ્રહ્મ છે, એ) જ્ઞાન વડે વટાવી : અથવા (૨) તે સર્વ (વેદ, યજ્ઞ, તપ ઇત્યાદિ) આ (જે માર્ગોના) જ્ઞાન વડે વટાવી

અધ્યાય ૯ મો

૫ (૪) ભૂતોત્તું રજન કશું એ જેનું સ્વરૂપ (સ્વભાવ) છે.

૬ (૩) ઉદાસ — જીવ — ઓ એ માત્ર — બેઠેલો. જો એ બેઠેલો, સાક્ષી રૂપ, તે ઉદાસ કહેવાય ઉદાસ એટલે દિલગીર એવો અર્થ નથી થતો

૧૦ (૨) અંવક્ષનો અર્થ પણ ઉદાસ જેવો જ. ઉપરથી જોનારો તે અધ્યક્ષ

૧૪ (૪) નિત્ય યોગથી — અખંડ યોગમાં રહી

૨૬ (૧) ગુજરાતીમાં, કહેવત જેમ હોવાથી તેમ જ રાખ્યું છે. તોય એટલે ચાલુ

અધ્યાય ૧૦ મો

૨૧ અહીં મૂળમાં બેઠે છઠ્ઠી વિશક્તિ વાપરેલી છે. પણ સામાન્ય રીતે તેને સાતમીના અર્થમાં લેવાનો વિચાર છે આમ

બાપામા થઈ શકે છે ખરું, પણ મને આ ઠેકાણે તેમ કરવા
 લેવું સાગત નથી. " આદિત્યોનો હું વિષ્ણુ છું, અને જ્યોતિઓનો
 સૂર્ય છું. " — એટલે આદિત્યોની વિમૂર્તિ=પરાકાષ્ઠા=પ્રાપ્ત કરવા
 જેવો આદર્શ તે વિષ્ણુ, જ્યોતિઓની સૂર્ય વગેરે ' આદિત્યોમા
 હું વિષ્ણુ છું " એમ કરવામા એવો અર્થ સંભવે છે કે, વિષ્ણુ
 સિવાય બીજા આદિત્યો નહીં, સૂર્ય સિવાય બીજા આદિત્યો
 નહીં દરેક વર્ગનું સર્વોચ્ચ રૂપ, જ્યાં સુધી તે વર્ગની દરેક
 વસ્તિ પહેંચવા હરે તે વિમૂર્તિ એ. દિશામા ઈશ્વરની તે
 શક્તિની પરાકાષ્ઠા થયેલી ચિત્તવી શકાય એ રીતે જ ' સ્થાવરોનો
 દ્વિમાલય, " " મગર સર્વ મરેજોનો " હત્યાદિ સમજવા
 સરળ થડે

૨૬ (૨) વરુણ — એક મોટું જળચર કાણી યાદસો —

જળ-જાતુઓ (૪) સંયમકાર — બીજાનો નિયંત્ર કરવાવાળો
 જેમ કે, પોલીસ, જેલર, ગાડીવાન, ચમડૂ વગેરે

૩૦ (૨) ઘડિયાળ — કોઈ પણ કાળમાપક યંત્ર

અધ્યાય ૧૧ મો

૧૧ (૨) કુમારો — અગ્નિનીકુમારો

૩૨ (૩) ઘન મારે તોયે

૩૭ (૪) તમે સત્ છો, અસત્ છો, અને તેથી યે પર છો

૩૯ (૧) વા — વાયુ વરુણાગ્નિ=વરુણ ને અગ્નિ

૪૦ (૩) વીર્ય — બોજ

૪૬ (૧) કરે — હાથોમા

૪૭ (૩) વિશ્વ — મહાન, વિરાટ

અધ્યાય ૧૨ મો

૧૦ (૩) મારે માટે કર્મ કરવા, તેને જ પરમ પથ
 સમજવાવાળો યા

૧૨ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કહ્યો છે. તેવા અભ્યાસયોગ કરતાં જ્ઞાન ભંડુ છે; તે કસતા ધ્યાન (૧૨-૬ થી ૮માં કહેલી ભક્તિ) ચરૂ કરણ કે તે ધ્યાનથી જ ફળનો ત્યાગ સિદ્ધ થાય છે; અને ત્યાગથી જ સત્વર શાંતિ મળે છે.

૧૧ (૩) કર્મરિંસ — (આસક્તિપૂર્વક ચતાં) કર્મેના ખટાટાપ

અધ્યાય ૧૫ મો

૨ (૧) કાળેના પસારો

૩ (૪) દૃઢભૂજ=બળો

૫ (૨) શાતકામ=જોની વાસનાઓ શમી ગઈ છે.

૧૫ (૨) વિવેક — ભૂજમાં ‘અપોહન’ છે કેટલાક તેને અર્થ વિરમશયુ પણ કહે છે

અધ્યાય ૧૬ મો

૧ (૨) જ્ઞાન અને (કર્મ) યોગમાં બ્યવસ્થિતતા

૧૫ (૩) ચલ્યા — ચલો કરીય

અધ્યાય ૧૭ મો

૧૦ (૩) નિવિદ્ધ — અમેધ્ય; જોને ધર્મકાર્યમાં ન વાપરી શકાય તેવો; જેમ કે, કૃતરા, કામદા વગેરેએ બપોડેલો, ખંદો જગ્યામાં પડેલો, ઘોઈને સ્વચ્છ કર્યા વિનાનો છંદ

૧૧ (૨) ચક્ષ કરવો એ ધર્મ છે એટલા જ માટે.

૨૦ (૨) હથર મુજબ જ દાન વિધે

અધ્યાય ૧૮ મો

૭ (૧) નીમેલાં — હૃદયોના નિયમન પૂર્વક કરેલાં, કર્તવ્યરૂપ. — જુઓ નીચે ૯ તથા ૩-૮

૮ (૧) કર્મ કરવામાં શરીર વગેરેને કદ પડવાનું છે એ જ વિચારથી ત્યજો

૧૪ (૧) અધિષ્ઠાન — આધાર, પાયા, જેના પર કામ કરવાનું છે. જેમ કે ખેતીમાં ખેતર, ચિત્રકામમાં કામગીરી, કપડું, ક્ષીત વગેરે, એવા કાર્યમાં જેમની સેવા કરવી છે તે મનુષ્યો.

૨૨ (૧) કાર્ય — પરિણામ, એક વસ્તુ કે સાધન તે જ જાણે બધું દોષ તેમ

૪૨-૪૪ કર્મ શબ્દ એક વચનમાં વાપર્યો છે, તે જાણી બેઠેને છે કર્મ-ધર્મ, પણ કર્મ નાન્યતર જાતિનો શબ્દ છે, ધર્મ નર જાતિનો એટલે જ ફેર

૪૬ (૩) કર્મો બલવતા છતાં તેનું બંધન વગરે નહીં તે સ્થિતિ

૫૪ પ્રસન્નાત્મા — પ્રસન્ન ચિત્તવાળો

૫૮ (૧) મચ્ચિત્તે — મારામાં ચિત્ત રાખ્યાથી

૭૧ (૪) લોકો — સ્વર્ગ વગેરે જેવા

ન - રાજ

૬ મ - વેર - દ્વેષ

નતિ પદ - રથ ન - ધામ

મુદ્ધિ - પ્રના - વી - નિગા સત્ત્વ

ધૂનિ - ધૈર્ય

૧ મ - મુક્તિ - નિર્વાણ - અકનિવાળ - પર પદ - પર જાતિ

- પર ધામ

કેટલીક સામાન્ય સૂચનાઓ

૧. ગીતામાં ઘણી વાર નીચેના શબ્દો એકથી વધારે અર્થમાં વપરાયા છે તે પ્રસંગ પ્રમાણે સમજવા ભેઈએ :

આત્મા — પરમાત્મા, આત્મા (જીવ), જીવિ, ચિત્ત, મન વગેરે

સત્ત્વ — શુદ્ધ ચિત્ત, કોઈ પણ ચૈતન્યવાળું રૂપ — કીડાથી માંડી દેવો મુખી, અને ભૂતપ્રેતો પણ — જીવિ, સત્ત્વગુણ.

ભૂત — મંથ મહાભૂતો, જીવમાત્ર, ભૂતપોતિ, ભૂતકાળ.

યોગ — અનાસક્તિ, સમતા, કોઈ પણ વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ જેમ કે, કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, સમસામો યોગ, અક્તિયોગ. ૫.

૨. કેટલાક શબ્દો એક જ અથવા લગભગ એક જ અર્થમાં આવે છે : જેમ કે,

અક્ષય — અવિનાશી — અમ્બય.

અચળ — નિશ્ચળ — કુલ — સ્થિર.

અજ — અજન્મા — અનાદિ.

અનંત — નિત્ય — શાશ્વત — સદા — સનાતન

અસંક્રાંત — અનાસંક્રાંત — કુળત્યાગી — અસંગ — નિઃસંગ

આત્મા — મન — જીવિ — ચિત્ત — સત્ત્વ

આત્મા — જીવ — દેહી — પુરુષ — સરીરી

આત્મા — પરમાત્મા — પરાત્મા — વ્રેષ — વેદ — પુરુષ

— પુરુષોત્તમ

આસક્તિ — પ્રીતિ — સંગ — રનેહ

કામ - રાગ

ક્રોધ - વેર - દ્વેષ

ગતિ - પદ - સ્થાન - ધામ

જુદ્ધિ - પ્રજ્ઞા - ત્રી - નિષ્ઠા સત્ત્વ

ધૃતિ - ધૈર્ય

મોક્ષ - મુક્તિ - નિર્વાણ - મહાનિર્વાણ - પર પદ - પર ગતિ

પર પ્રાપ્ત - પર ધામ

યોગ - યુક્ત - યોગયુક્ત - જુદ્ધિયુક્ત - જુદ્ધિયોગ - યોગી -

જુદ્ધિયોગી - મમતા મમત્વ

ૐ નામોના નામો એક જ વ્યક્તિના છે

અભિમન્યુ - સૌભદ્ર

અર્જુન - કપિધ્વજ - ગુડાકેશ - ધન જય - પાદવ - પાર્થ

કૌતેય - ભારત

આચાર્ય - દ્રોણ

દુર્યોધ - ગોવિંદ - મધુસૂદન - માધવ - હૃષીકેશ

દ્રીપદ - દુર્યોધન

યુધિષ્ઠિર - આત્મકિ

કઠણુ શબ્દોના અર્થો

અક્ષય : ન ધસાનાર.

અધેમ : ભેખમ કે ગુરુદીવાનો.

અજ-૦ ન્મા : જન્મ વિનાનો.

અર્ધદિવ્ય : ઉદ્વિયોધી પર.

અત્યધામ : ઉવટનું પદ.

અધિકારી : સત્તા ચલાવી શકનારો.

અધ્યાત્મપ્રુદ્ધિ : મનનો પેલો સ્વામી છે એવો નિશ્ચય.

અનાધાર : આધાર વિનાનું.

અનિર્દેશ્ય : 'આ' એમ દેખાડી ન શકાય તેવું.

અનુસારી : અનુમેદન-મોનપણે પરવાનગી-આપનાર.

અનેકધા : ઘણી રીતે.

અપરાજિત : ન જિતાયેલો.

અપેશુન : નિષ્કપ/તા, સરળતા, અચાડિયામણુ.

અપ્રમેય : તર્કશાસ્ત્રના પ્રમાણોધી ન સમજવી શકાય તેવો.

અમૂઢ : જ્ઞાની, મોઢ ટળેલો.

અર્થાર્થો : કાર્થિક વસ્તુની ઇચ્છા રાખવાવાળો.

અવળણે : ઓછું ભણે; તે પરથી અવજ્ઞા કરે એ પણ અર્થ થાય છે.

અવધ્ય : મારવો અશકય.

અવરો : ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે તોયે.

અવ્યક્ત અપ્રગટ, જેના અસ્તિત્વનું કોઈ ચિહ્ન માત્ર ન પડે
તેવો, પ્રકૃતિ કે પુરુષ

અવ્યભિચારિણી ન ડગનારી બીજે ન ચાલનારી, પ્રતિમતા જેવી
અવ્યય ઓછો ન ઘનારો.

અમર્ય (૧) કાલ સુધી તે જ રૂપમાં ન ટકનાર, (૨) વડ કે
પીપળો.

અસક્ર અનાસક્ર

અર મજરી મનને વશ રાખનાર

આત્મશુદ્ધિ ચિન્તશુદ્ધિ

આત્મશાંતિ પાતાના વખાણ કરનાર

આત્મ સરજત...

આત્મ-શુદ્ધિ ૦ થી

દિવિધારામ . દિવિધોના ભોગોમાં લપથપેથા

ઉપમા સરખામણી

કલ્પ કલ્પ

કામ ઇચ્છા વાસના, કોઈ વસ્તુ ઇચ્છેલી વસ્તુ

કામકામી ઇચ્છાઓ સેવવાવાળો

કિરીટ સુમટ

કૃતિભોજ . કૃત્યું નામ

કૃતરાવક કૃતનો નારા કરનાર

કલ્પ એક ભૂતનો વજ્ર

કલ્પ એક પછી એક

કીર્તિપાથ જેના માથે નારા પાગ્યા છે એવો

ક્ષેમ કુસંગ, સુખેથી વધે શકે તેવો

અગેશર મનુડ

ધોષ : અવાજ

ચોંટણુ આસક્ત યજુ

જિજ્ઞાસુ જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળો

જિતરમા મનને જિતેલો

જીર્ણ ધર્સાઈ ગયેતુ

જોય જાણુવાની વસ્તુ, પરમાત્મા

જ્યોતિ સૂર્યચંદ્ર વગેરે નક્ષત્રો

ગુણિ સંતોષ, તૃપ્તિ

ત્વદ્ભાવ તારો ભાવ, ગુ-મયપણુ

કઈ ગર્વની તો ઝાઈ

દીપ દીવો

દીપતુ આજ નાખે ઐઠલુ ચમકતુ

દીપાવન પ્રકાશનારા

દીપ્ત ચમકતા.

દુરંતર તરવી કકણુ

દુ ખડા દુ ખનો નાશ કરનાર

દેવતા દેવ

દોષ પાપ

દ્વેષ • દ્વેષ કરવા ભેવા

ધર્મ્ય ધર્મયુક્ત

ધાતા • તર્જનાર

નહના તરેહ તરેહના

નિમિહ દમન, ઇદ્રિયો.કે મનનો કામુ

નિરાશ બ } કોઈને આશરે ન રહેનાર

નિરાશથી

નિરોધેયું : રોકેયું, સ્થિર કરેયું.

નિર્દોષ : નિષ્કામ, ૩-૫૧માં મોક્ષ.

નિર્જન્ન : સુખદુઃખ, દર્પસોદ વગેરે દ્વંદ્વો-સામસામા અનુભવો-માં
એવાઈ ન જનારો.

નિર્યજ્ઞ : યજ્ઞ ન કરનારો, (સંન્યાસી ગણાનો).

નિર્વેદ : વૈરાગ્ય, તૃપ્તિ, શાંતિ.

નિષ્ક્રિય : કર્મ ન કરનારો, (સંન્યાસી ગણાનો).

નિષ્ઠા : નિષ્ઠા, ૬૬ શ્લોક, ૫-૧૨માં આત્મનિષ્ઠા

નિઃસંગ : અનાસક્ત.

નીમત્તું, નીધેયું : નિમમમાં રાખવું-નાખેયું.

પદપાન : હમજનું પાન

પરો : શૂર્ય, જિજ્ઞા

પરં : પરમ, સૌથી ઊંચું.

પરંતપ : રાત્રીને તપાવનાર

પુણ્ય : પવિત્ર

પુરાણ : અત્યુ પ્રાચીન, જૂનો

પુષ્કર : ઝરોવર, તળાવ

પ્રેતા : દીકરાના દીકરા, પૌત્ર

પ્રતીકાર : સામનો, વિરોધ.

પ્રદીપ્ત : ચમકતા.

પ્રમાણ્યું : માન્ય રાખ્યું.

પ્રમાલીત : પ્રમાણ્યોથી પર

પ્રેતા : ઝરોવર.

ખજે : જળરીયી, ખસાણું.

બુદ્ધિમાન : બુદ્ધિમાં જ સમજાવ

બુધ : શાસ્ત્ર

બૃહત્સામ : સામવેદનું સૌથી મોટું ગાન
બ્રહ્મજ્ઞ : બ્રહ્મજ્ઞાની

ભૂમિકર્મા : મોટા-ભયંકર-કર્મો કરવાળો

મચ્ચિત્ત : માશામાં ચિત્ત રાખનારો

મત્ : મને, મારું, મારે માટે.

મત્કર્મ : મારે માટે કર્મ કરનાર.

મત્પર, ° પરાયણ : મને જ સર્વસ્વ કરનાર.

મદ્મત્ત : મારો ભક્ત

મત્યં : મૃત્યુલોક, મરણાધીન પ્રાણી

મદ્દાધત્વા : મોટા ધનુષ્યવાળો.

મદ્દાભુજ : મોટા હાથવાળો.

મદ્દેશ્વર : મહત્તાત્વ (ચિત્ત)નો સ્વામી

યજ્ઞવેતા : યજ્ઞને નાણુનારો

યતિ : પ્રયત્નશીલ, સાધક

યશાયશ્ચ : યશ-અપયશ, હાર-જીત

યુક્ત : જોડાયેલો, યોગી.

યુક્તાત્મા : સમયુક્તિવાળો.

યોગક્ષેમ : પારમાર્થિક સુખનાં સર્વે સ્થૂળ તેમ જ સૂક્ષ્મ સાધનો

યોજ્યું : જોડવું, લગાડવું

રક્ત : અનુરાગી, પ્રેમી, આસક્ત.

રાગ : પ્રેમ, કામ, આસક્તિ.

રોચક : લાલે - ગમે એવું.

લોકસંમદ્ધ : જનકલ્યાણ, જનતાનું હિત.

વરોન્દ્રિય : એણે ઈન્દ્રિયોને વશ કરી છે

વાદ : સિદ્ધાંત, પ્રતિજ્ઞા

વિશુદ્ધાત્મા : શુદ્ધચિત્ત વધેણા

વિશ્વમુખી : સર્વ બાજુએ મુખવાળા

વિસર્ગ : સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિ-રિપતિ-લયની ક્રિયા.

વીત : રહેતા.

વૃકોદર : વડુ જેવો ખાવાવાળો — લીમ.

વેદ્ય : ભણવાનો વિષય, જ્ઞેય (પરમાત્મા)

વ્યક્ત : પ્રગટ, જીવો તથા પ્રકૃતિના મહદ્બુદ્ધિ વગેરે વિકારો.

વ્યક્તિ : પ્રગટ સૃષ્ટિ, જુદા જુદા જીવો.

અવસાય : પ્રપંચ, જ નાન.

મતસ્થ : બ્રહ્મચારી.

શાશ્વત : સદા રહેતો, સનાતન

શીઘ્ર : જલદી.

શુચિ : પવિત્ર

શોધવું : શુધારવું, સંશોધન કરવું

શૌચ : સ્વચ્છતા, પવિત્રતા

સંકર ભેળસેળ, ° કારક - ° કરનાર

સંમ આસક્તિ

સત્ય : (૨-૪૫, ૧૧-૧) શુદ્ધ બુદ્ધિ અને બાળના; (૧૮-૪૦)

કોઈ પણ ચૈતન્ય સૃષ્ટિ — ભૂતચૈતયી માંડી જેવો સુધી,

બીજા જગ્યાએ સત્યગુણ

સદસદ્ : સત્ તેમ જ અસત્

સમાધિ : સ્થિર નિશ્ચય, નિણ, એકાગ્રતા.

સમૃદ્ધ : ભડોળલાલીવાળું.

સર્વગમી : બધે સંચરતો.

સર્વથા : સદા, નક્કી અને પૂરેપૂરે.

સિંહનાદ : સિંહના જેવી ગર્જના

સીધે : સિદ્ધ - સફળ - થાય

સુકર : કરવામાં સહેલું.

સુહૃદ : પ્રિયજન

સેનાની : સેનાપતિ.

સૌમ્ય : નરમ

રકઠ કાર્તિકરવામાં, દેવોનો સેનાપતિ.

સ્તવનીય : સ્તુતિ કરવા યોગ્ય

સ્થિર : એકસરખો રહેતો.

સ્નિગ્ધ : સ્વીકારવાળો.

સ્વરથ : પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલો

સ્વાસ્થ્ય : આરોગ્ય

સ્વધા : યજ્ઞની એક વિધિ

હૃદય : પ્રયોજન, ઉદ્દેશ

શુદ્ધિપત્રક

પાનું	શ્લોક	અર્થ	શુદ્ધ
૧૦	૧૭	અન્યથ	અન્યથ
૧૮	૧૨	ચોર છે.	ચોર છે "
૨૫	૨૮	પ્રયત્નવાન	પ્રયત્નવાન
૩૫	૮	સૂર્ય ચંદ્રમા	સૂર્યચંદ્રમા
૩૬	૧૮	મહુ સન્નનો કિંતુ	સૌ સંતનનો તોયે
૪૩	૧૫	કાઈક	કા મકતો
૪૪	૨૦	સુરે દ્ર લોક	સુરે દ્રલોક
૪૬	૩૩	અક્ષરનો	અક્ષરનો
૬૫	૮	નિરદ્ધારતા તથા,	નિરદ્ધારતા, તથા
૬૬	૧૯	પુરુષ	પુરુષ
૬૯	૬	ભેડ તો	ભેડતો
"	૧૦	રજ સત્ત્વને	રજ-સત્ત્વને
૭૨	૬	પ્રકાશે સૂર્ય તેને ના	સૂર્ય તેને પ્રકાશે ના
"	"	નદિ અગ્નિયે	અગ્નિયે નદી
૭૩	૧૫	બધાનો	બધાનું
"	"	વેદાન્ત કર્તા	વેદાન્તકર્તા
"	૧૮	મનાયો	મનાયો
૭૫	૯	પ્રભ ક્ષમાર્થ	પ્રભક્ષમાર્થ
"	૧૨	ધન સંચય	ધનસંચય
૭૬	૨૩	ખીછ લીટી આમ સુધારો—	
તેને મળે નહીં સિદ્ધિ. ન સુખે, ન પરગતિ.			

૭૮	૬	કે દુઃખ	દુઃખ
"	૧૧	અફે	અફે
"	૧૨	તેમ જ	તેમ જે
૮૪	૪૦	આને	જે આ

નીચેના શ્લોકો આગળ આ (૦) ચિહ્ન મૂકું રહી ગયું છે, પણ તે ઉપર પાછળ દીપણી છે :

પાનુ ૧૩-૪૬, ૧૬-૨૪, ૨૪-૧૭, ૩૦-૮